

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα μεταπτυχιακών
σπουδών στον τομέα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, έτος φοίτησης
2016-2017

Θέμα εργασίας: «Ευρωσκεπτικισμός και λαϊκισμός στην ΕΕ: Η περίπτωση της
Μαρίν λε Πεν και του ΣΥΡΙΖΑ»

Όνομα φοιτήτριας: Σβετλάνα Λεβίτσκι,

Επιβλέπων καθηγητής: Λουκάς Τσούκαλης

Εισαγωγή

Το θέμα εργασίας μου αφορά τον ευρωσκεπτικισμό και τον λαϊκισμό στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, με έμφαση στην περίπτωση της Μαρίν λε Πεν με το γαλλικό κόμμα Front National (Εθνικό Μέτωπο), και στο ελληνικό κόμμα ΣΥΡΙΖΑ. Το Front National (FN) τη δεκαετία του '80 και του '90 αποτελούσε ένα κόμμα της «petit bourgeoisie», και με την αλλαγή ηγεσίας στις αρχές του 2000, η Μαρίν λε Πεν κατάφερε να το αναδείξει σε δεύτερο κόμμα κερδίζοντας ολοένα και περισσότερους νέους σε ηλικία ψηφοφόρους. Στην Ελλάδα της κρίσης, έχουμε το κόμμα ΣΥΡΙΖΑ το οποίο στην αρχή προσπαθούσε να φτάσει το 3% για να μπορέσει να μπει στο κοινοβούλιο, και στη συνέχεια έγινε κόμμα εξουσίας ενώ συνεργάστηκε με τους ΑΝ.ΕΛ, ένα αντιδιαμετρικά αντίθετο ιδεολογικά κόμμα, για να συγκεντρώσει την απαιτούμενη πλειοψηφία. Η επιλογή αυτών των δύο κομμάτων, για να εξετάσω την άνοδο του λαϊκισμού στην Ευρώπη της κρίσης, έγινε καθαρά από προσωπικό ενδιαφέρον. Η πρώτη περίπτωση αφορά ένα ακροδεξιό λαϊκίστικο κόμμα, και στη δεύτερη ένα σύνθετο λαϊκίστικο αριστερό κόμμα το οποίο συνεργάστηκε με ένα ακροδεξιό λαϊκίστικο κόμμα. Επίσης, στην εργασία μου αναφέρω στο πώς από μια υγιή κριτική στην Ένωση, μπορεί να οδηγήσει στον ευρωσκεπτικισμό, και πώς κάποιοι λαϊκιστές ηγέτες τον χρησιμοποίησαν για να έρθουν πιο κοντά στην εξουσία, ακόμα και να ανέβουν στην εξουσία.

Οι λαϊκιστές σε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης πλέον έχουν μπει στα εθνικά κοινοβούλια αλλά και στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο. Μια συμβατική εξήγηση αυτής της τάσης είναι η σημασία της παγκοσμιοποίησης και η οικονομική κρίση του 2008. Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα υπήρχε συναίνεση της ελίτ για περαιτέρω ενοποίηση, για μια Ευρώπη κοσμοπολίτικη, τεχνοκρατική και που προχωρά σε νεοφιλελεύθερες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Η ιδέα για μια Ευρώπη πιο φιλική προς τις επιχειρήσεις ξεκίνησε από κόμματα που παραδοσιακά ήταν σοσιαλδημοκρατικά, και προέρχεται από τον Βρετανό Πρωθυπουργό Τόνι Μπλερ με το κόμμα New Labor και από τον Γερμανό Καγκελάριο Γκέρχαρντ Σρέντερ με το κόμμα New Center (neue Mitte)¹. Σιγά σιγά τα μεγάλα κόμματα

¹ Οι δύο πολιτικοί ασπάζονταν ένα πολιτικό ρεύμα που ονομάστηκε ο «Τρίτος Δρόμος», ένα κράμα σοσιαλδημοκρατικών, φιλελεύθερων και άλλων συντηρητικών στοιχείων, χωρίς να αποτελεί κάποιο συγκεκριμένο πολιτικό σύστημα. Κύριοι εκπρόσωποι αυτού του ρεύματος είναι ο Τόνι Μπλερ, ο Γκέρχαρντ Σρέντερ, ο Άντονι Γκίντενς και ο Μπιλ Κλίντον. Για

στην Ευρώπη έτειναν να συγκλίνουν στα οικονομικά και στη μεταβίβαση εξουσίας από τις εθνικές κυβερνήσεις σε υπερεθνικές οντότητες, όπως η ΕΕ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), με συνέπεια να δημιουργηθεί πρόσφορο έδαφος για τον λαϊκισμό. Σύνημα των λαϊκιστών είναι η επιστροφή της εξουσίας στο λαό, η έννοια του κυρίαρχου λαού, και η ανταγωνιστική αντίληψη του εμείς, ο αγνός λαός, σε σχέση με τους άλλους, τη διεφθαρμένη ελίτ.

Ευρωσκεπτικισμός

Ο όρος ευρωσκεπτικισμός εμφανίστηκε στον βρετανικό τύπο στα μέσα του 1980 για να ορίσει την κριτική που ασκούσε η πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Μέχρι τότε ήταν συνώνυμο με τις ιδέες που ήταν κατά της κοινής αγοράς, και με όλη την κριτική που ασκούσαν στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Μετά την ομιλία της Θάτσερ στο κολέγιο της Ευρώπης στο Bruges (22 Σεπτεμβρίου 1988) όπου ήταν ενάντια στο να γίνουν οι Βρυξέλλες το κέντρο της Ένωσης, ο όρος γενικοποιήθηκε και ενισχύθηκε από τα άλλα μέλη της κοινότητας με αποτέλεσμα να γίνει ένα δομικό στοιχείο της ευρωπαϊκής πολιτικής, και να εξελιχθεί σε ευρωφοβία, ευρωκυνισμό και ευρω-απαισιοδοξία. Τα κίνητρα του ευρωσκεπτικισμού είναι οικονομικά (οικονομικά οφέλη), και πολιτικά (φόβος για την απώλεια της εθνικής κυριαρχίας, μη εμπιστοσύνη στους θεσμούς) (Taggart: 1998, 366).

Από τα μέσα του 1950 μέχρι τα τέλη του 1980 ο ευρωσκεπτικισμός ήταν στο περιθώριο καθώς υπήρχε «παθητική ομοφωνία» στο οικοδόμημα της Ευρώπης. Ωστόσο, αργότερα έγινε ένα φαινόμενο που επηρέαζε και επηρεάζει σημαντικά τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης. Ο διάλογος για τις Συνθήκες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος έδειξε ότι υπάρχει ένα κενό ανάμεσα στην ελίτ που υποστηρίζει την ενοποίηση και την κοινή γνώμη η οποία κρίνει με βάση το πόσο καλά πάει η οικονομία της χώρας και με βάση την τσέπη της (το κόστος είναι μεγαλύτερο από το όφελος), με βάση του κατά πόσο αισθάνεται ευρωπαίος πολίτης (λόγοι ταυτότητας), και το κατά πόσο συμμετέχει στις πολιτικές αποφάσεις (δημοκρατικό έλλειμμα στην ΕΕ). Σύμφωνα με τον Taggart (1998, 364) όσο μεγαλύτερη είναι η διαδικασία

περισσότερες πληροφορίες: Blair Tony, Schroeder Gerhard, *Europe: The Third Way/ Die Neue Mitte* (Ιούνιος 1998), <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf>

ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης τόσο μεγαλύτερη είναι η απόρριψη η οποία καμιά φορά πυροδοτείται από τα κόμματα.

Η οικονομική κρίση και η δυσκολία αντιμετώπισης των επιπτώσεων της ύφεσης, οι πολιτικές συγκρούσεις και οι εθνικιστικές τάσεις, συνέβαλαν στην άνοδο του ευρωσκεπτικισμού ως ένα γενικό φαινόμενο διαμαρτυρίας που επηρεάζει διάφορες διαστάσεις, κάποιες προωθούμενες από την ακροδεξιά (εθνική ταυτότητα) και κάποιες από την ακροαριστερά (η ανισότητα από την οικονομία της αγοράς). Η αντίθεση στην Ένωση παίρνει διάφορες μορφές όπως α) την άμεση αντίθεση σε οποιοδήποτε είδος ενσωμάτωσης, β) την αντίθεση στην τρέχουσα μορφή της Ένωσης την οποία χαρακτηρίζουν ως εκτεταμένη, και γ) την αντίθεση σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο, λόγω ανεπάρκειας (Taggart: 1998, 366).

Στη διάρκεια των χρόνων διάφοροι αναλυτές προσπάθησαν να κατηγοριοποιήσουν τον ευρωσκεπτικισμό. Μερικοί από αυτούς είναι ο Chris Flood, και οι Kopecky και Mudde. Ο Flood (2002, σελ 5), αναφέρεται σε έξι μεγάλες κατηγορίες που καλύπτουν τις θέσεις σχετικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: Υπάρχουν αυτοί που απορρίπτουν την ολοκλήρωση και αντιτίθενται στη συμμετοχή σε κάποιες βασικές πολιτικές (rejectionists), οι αναθεωρητές (revisionists) που επιθυμούν την επιστροφή των βασικών πολιτικών που μετέφερε το κράτος αλλά και την αναθεώρηση μόνο συγκεκριμένων πολιτικών, οι μινιμαλιστές (minimalists) που αποδέχονται το τρέχον καθεστώς για όλο το οικοδόμημα της κοινότητας, ενώ κάποιοι άλλοι μόνο για κάποιες περιοχές. Ακόμη, υπάρχουν οι «gradualist» που υποστηρίζουν τη γενικότερη ολοκλήρωση για όλους ή μόνο για συγκεκριμένες περιοχές. Οι μαξιμαλιστές (maximalist) επιθυμούν την μέγιστη ενσωμάτωση για όλο το οικοδόμημα της ΕΕ ή για συγκεκριμένες περιοχές. Οι αναμορφωτές (reformist) αναφέρονται σε μια μεγαλύτερη ευρωπαϊκή δέσμευση και σε μια σταδιακή αύξηση της ενσωμάτωσης.

Οι Kopecky και Mudde (2002, 300-302) κάνουν λόγο για τους ευρωαισιόδοξους και τους ευρωαπαισιόδοξους οι οποίοι διαφοροποιούνται ως προς τη στάση τους απέναντι στην αρχή της ολοκλήρωσης και στις συγκεκριμένες κοινοτικές πολιτικές. Οι πρώτοι υποστηρίζουν ότι η τρέχουσα

διαδικασία ενσωμάτωσης είναι σωστή καθώς δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα (αυτό δεν τους σταματά από το να διαφωνούν με τη μια ή την άλλη πολιτική), και οι άλλοι πιστεύουν ότι η ΕΕ δεν οδεύει προς τον σωστό δρόμο σε σχέση με τις ιστορικές υποσχέσεις. Επίσης υπάρχουν κόμματα που απορρίπτουν την αρχή της ολοκλήρωσης (την παραχώρηση μέρος της εθνικής κυριαρχίας σε υπερεθνικούς θεσμούς) και κόμματα που απορρίπτουν συγκεκριμένες κοινοτικές πολιτικές ή το εύρος της παραχώρησης της εθνικής κυριαρχίας. Από τις δύο κατηγορίες, προκύπτουν τέσσερις υποκατηγορίες: ο ευρωενθουσιασμός (ευρωφίλοι, ευρω-αισιόδοξοι), ο ευρωσκεπτικισμός (ευρωφίλοι, ευρωαπαισιόδοξοι), η ευρωαπόρριψη (ευρωφοβία, ευρωαπαισιοδοξία), και ο ευρωπραγματισμός (ευρωφοβία, ευρω-αισιόδοξοι). Οι πρώτοι υποστηρίζουν την αρχή της ολοκλήρωσης και του τρόπου με τον οποίο γίνεται, η δεύτερη ομάδα δεν είναι ενάντια στην αρχή αλλά αντιτίθεται στη διαδικασία με την οποία γίνεται θεωρώντας την υπερβολική, η τρίτη αντιτίθεται και με την αρχή της ολοκλήρωσης και με τη διαδικασία, και η τέταρτη δεν είναι υπέρ της ολοκλήρωσης αλλά αποδέχεται την αποδοχή της διαδικασίας ως κάτι το αναπόφευκτο.

	Υποστήριξη της αρχής της ολοκλήρωσης		
	Ευρωφίλοι	Ευρωφοβία	
Υποστήριξη της διαδικασίας ολοκλήρωσης	Ευρω-αισιόδοξοι	Ευρωενθουσιαστές	Ευρωπραγματιστές
	Ευρωαπαισιόδοξοι	Ευρωσκεπτικιστές	Ευρωαπόρριψη

Πηγή πίνακα: Kopecky, Mudde (2002: 303)

Ήπιος και σκληρός ευρωσκεπτικισμός

Η πιο διαδεδομένη κατηγοριοποίηση του ευρωσκεπτικισμού, με αφορμή το BREXIT και τον κίνδυνο GREXIT, είναι ο «σκληρός» και ο «ήπιος» ευρωσκεπτικισμός. Ο πρώτος θέτει σε αμφισβήτηση την ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ενώ αντίθετα ο «ήπιος» ευρωσκεπτικισμός θέτει ερωτήματα για τους θεσμούς και τις πολιτικές της Ένωσης.

Αναλυτικότερα, οι Sczerbiack και Taggart αναφέρουν ότι ο «σκληρός» ευρωσκεπτικισμός αφορά την αντίθεση στην ΕΕ, στις πολιτικές και στις αρχές της. Κόμματα και ομάδες που ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία, απαιτούν η χώρα τους να φύγει από την ΕΕ, ενώ οι πολιτικές που προτείνουν είναι αντίθετες και ανταγωνιστικές με την Κοινότητα. Η ΕΕ απορρίπτεται είτε επειδή παραβιάζει την εθνική κυριαρχία και υπηρετεί τα συμφέροντα της παγκοσμιοποίησης (ακροδεξιά) είτε επειδή με τα μέτρα της επιβάλλει τον νεοφιλελευθερισμό (ακροαριστερά). Για αυτούς η ΕΕ είναι αντι-εθνική, τεχνογραφειοκρατική, αντιδημοκρατική, μη δημοφιλής στο λαό, και ανήκει στην ελίτ (Taggart, Sczerbiak: 2004, 3). Από την άλλη, ο «ήπιος» ευρωσκεπτικισμός αντιτίθεται μόνο σε συγκεκριμένες πολιτικές της Κοινότητας οι οποίες είναι βλαβερές για το «εθνικό συμφέρον» (Taggart, Sczerbiak, 2004, 4), και αποδέχεται τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, αλλά απορρίπτει την μετατροπή της σε υπερεθνική πολιτική αρχή. Συνεπώς η αντίθεση του «ήπιου» ευρωσκεπτικισμού δεν είναι άμεση αλλά μερική και τμηματική (Sczerbiak, Taggart: 2008, 8, 11-12).

Σε αυτήν την κατηγοριοποίηση φέρουν τις ενστάσεις τους οι Kopecky και Mudde διότι τη θεωρούν ασαφή, και για αυτό προτείνουν τη διάχυτη και ειδική υποστήριξη. Η διάχυτη υποστήριξη αναφέρεται στις «γενικές ιδέες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης», ενώ η ειδική στήριξη υποδηλώνει «την υποστήριξη για

τις γενικές πρακτικές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δηλαδή της ΕΕ όπως είναι και αναπτύσσεται» (Kopecky, Mudde, 2002, 300). Με βάση αυτές τις δύο δαστάσεις, οι θέσεις των κομμάτων κατηγοριοποιούνται σε ευρωενθουσιαστές, ευρωρεαλιστές, ευρωσκεπτικιστές και σε ευρωαπορριφθέντες (euro-rejects).

Αναφερόμενος στην πολυπλοκότητα του φαινομένου, ο Taggart (1998, 365), θεωρεί ότι «η αντίθεση ή η υποστήριξη προς την ΕΕ σπάνια είναι δυαδική ή απόλυτη». Οι στάσεις απέναντι στην Ευρώπη μπορεί να κατευθύνονται όχι μόνο ενάντια στην ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης και στη διαδικασία της

διεύρυνσης ή /και της εμβάθυνσης, αλλά και ενάντια στις επιπτώσεις της ενοποίησης σε κάποιους τομείς, ενάντια στους αξιωματούχους της, και στις πολιτικές της. Ο ευρωσκεπτικισμός διαφέρει και ως προς το βαθμό αντίθεσης, δηλαδή μπορεί να περιλαμβάνει σκεπτικιστικές, δυσπιστικές και κυνικές στάσεις (Krouwel, Abts: 2007).

Αιτίες ευρωσκεπτικισμού

Η παγκόσμια οικονομική κρίση έδειξε τα τρωτά σημεία της ΟΝΕ (Οικονομική και Νομισματική Ένωση), ενώ παράλληλα οι οικονομικές συνέπειες της ύφεσης και η αδυναμία αποτελεσματικής αντιμετώπισής τους από όρισμένες κυβερνήσεις, οδήγησε αρκετούς Ευρωπαίους στο να αμφισβητήσουν/ απορρίψουν τη συμμετοχή της χώρας στην Ένωση. Σε περιόδους ανάπτυξης, διευκολύνθηκε η ανοδική πορεία των κρατών μελών, δημιουργώντας ισχυρές οικονομίες. Όμως, σε περίοδο ύφεσης οι χώρες που πλήγηκαν περισσότερο μετέδωσαν τα αρνητικά αποτελέσματα σε γειτονικές χώρες, ενώ τα μέτρα που λήφθηκαν σε συλλογικό επίπεδο και μάλιστα από με εκλεγμένους θεσμούς, προκάλεσαν αντιδράσεις. Επίσης η επέκταση της ΕΕ στην πολιτική έχει προκαλέσει αμφιθυμία: Αν η κοινή γνώμη δεν είναι ικανοποιημένη με την εγχώρια πολιτική και πιστεύει ότι η περαιτέρω ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα το αλλάξει αυτό, τότε τάσσεται υπέρ της ολοκλήρωσης. Αντίθετα, αν οι πολιτικές της Ένωσης δεν είναι λαοφιλείς ή θεωρούνται πιο βλαβερές από τις εθνικές πολιτικές, τότε εμφανίζεται ο ευρωσκεπτικισμός. Οι ευρωσκεπτικιστές ανησυχούν για την ικανότητα της ΕΕ να φέρει αποτελεσματικά οφέλη, φοβούνται για το μέλλον του κράτους πρόνοιας, κάνουν λόγο για απώλεια του λαϊκού ελέγχου, για έλλειψη νομιμότητας των αποφάσεων της Ένωσης σε σχέση με τα εθνικά κράτη), και για την επιβολή της ομογενοποίησης σε μια Ευρώπη κατεχοχόν ετερογενής. Σε επίπεδο κυβερνώντος κόμματος, οι ηγέτες των κρατών μελών της Ένωσης συχνά καλούνται να εφαρμόσουν πολιτικές που είναι αντίθετες με τη γραμμή του κόμματος, με τις υποσχέσεις τους, κάτι που ορισμένες φορές πυροδοτεί μαζικές αντιδράσεις καθώς διαψεύδονται οι υποσχέσεις τους. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση Γιώργου Παπανδρέου (2009-2011), αποφάσισε να δράσει ως «εντολοδόχος» θεσπίζοντας μεταρρυθμίσεις λιτότητας και εισάγοντας τη χώρα σε πρόγραμμα του ΔΝΤ, κάτι που ενεργοποίησε τα λαϊκίστικα συναισθήματα μέσω κοινωνικών κινημάτων και

έπειτα μέσω αριστερών λαϊκίστικων κομμάτων, όπως ο ΣΥΡΙΖΑ. (Ovenden: 2016, 147).

Ο LeConte αιτιολογεί την αύξηση του ευρωσκεπτικισμού με βάση ωφελιμιστικούς, πολιτικούς, αξιακούς και πολιτισμικούς όρους. Η πρώτη περίπτωση αφορά τη συσχέτιση κόστους/οφέλους ως προς την οικονομική πολιτική της Ένωσης: Όταν ένα κράτος συνεισφέρει περισσότερο από ό,τι λαμβάνει, και το κοινωνικό κράτος απειλείται από το ευρώ, τότε εμφανίζονται ευρωσκεπτικιστικές τάσεις. Έτσι οι πολίτες θεωρούν ότι το κόστος παραμονής στην Ένωση είναι μεγαλύτερο, και στρέφονται σε ευρωσκεπτικιστικά κόμματα για να «τιμωρήσουν» τους ευρωπαϊούς πολιτικούς (LeConte, 2010:43). Η δεύτερη περίπτωση αφορά την αντιθεση στη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικά ιδρύματα, στη δημιουργία υπερεθνικού θεσμικού συστήματος (LeConte: 2010, 50). Η τρίτη περίπτωση αφορά την θετική ή αρνητική στάση των πολιτών σε θέματα ευρωπαϊκής διακυβέρνησης, και στη σημασία που δίνουν στην αξία της πολιτικής νομιμότητας, όπως η συμμετοχή και η ευθύνη, τα υπέρ και κατά από τη σχέση κυβέρνησης με τις αρχές της Ένωσης. (LeConte: 2010, 57, 59). Τέλος, η τέταρτη περίπτωση, αφορά την ένταση των συναισθημάτων του ανήκειν στο κράτος/ΕΕ. Οι ευρωσκεπτικιστές αυτής της κατηγορίας θεωρούν ότι οι πολίτες της Ένωσης δεν έχουν τίποτα το κοινό και αποτελούν απειλή για τον εγχώριο πληθυσμό (LeConte: 2010, 61-62, 180, 181, 184, 186).

Σε ποιες χώρες ευνοείται ο ευρωσκεπτικισμός?

Υπάρχουν πολλές διαφορετικές εθνικές πραγματικότητες για τη στάση των πολιτών απέναντι στην Ένωση: Οι λιγότερο πληροφορημένοι για τις ευρωπαϊκές πολιτικές επηρεάζονται από τις εθνικές πολιτικές, ενώ αυτοί που επωφελούνται από τα ευρωπαϊκά κονδύλια τείνουν να είναι λιγότερο ευρωσκεπτικιστικοί. Επίσης υπάρχουν κράτη με περιορισμένη ανταπόκριση όπου η αρχή της ολοκλήρωσης δεν απορρίπτεται αλλά κρίνεται το πολιτικό σύστημα, καθώς και κράτη με «ανοιχτή» ανταπόκριση στην κριτική που επηρεάζουν ακροδεξιά κόμματα αλλά και κόμματα στην κυβέρνηση. (Taggart: 2008, σελ 349). Το φαινόμενο του ευρωσκεπτικισμού διακρίνεται σε ένταση

στις αναπτυσσόμενες χώρες: στις αναδιανεμητικές χώρες όπως η Σουηδία, οι λιγότερο πλούσιοι πολίτες εύκολα υιοθετούν τον ευρωσκεπτικισμό, καθώς και σε χώρες με χαμηλό αναδιανεμητικό ρόλο, όπως η Βρετανία, οι πλούσιοι πολίτες μπορούν να κατευθυνθούν προς αυτό. Η πρώτη ομάδα φοβάται την περικοπή των κοινωνικών ωφελειών, και οι τελευταίοι δεν θέλουν να είναι μόνιμα το δίκτυο συνεισφοράς για την ΕΕ. Οι θεσμικές δομές (η αποκέντρωση, ο πολυκομματισμός), τα κράτη πρόνοιας και οι πολιτικοί θεσμοί (η ποιότητα εθνικής δημοκρατίας²) μπορούσαν να κατευθύνουν την κοινή γνώμη προς την αποδοχή ή την απόρριψη. Τα πρόσφατα ανεξάρτητα κράτη είναι ανεκτικά στην μείωση της κρατικής κυριαρχίας (οι βαλτικές χώρες), ενώ χώρες με μεγάλη ιστορική παράδοση μπορεί να είναι εναντίον μιας υπερεθνικής κοινότητας (Σκανδιναβία, Μεγάλη Βρετανία).

Λαϊκισμός

Ο λαϊκισμός ορίζεται με βάση τρία κριτήρια: Αποτελεί μια ιδεολογία, που χωρίζει την κοινωνία σε δύο ανταγωνιστικά μέρη, τους ενάρετους ανθρώπους και τη διεφθαρμένη ελίτ/καθεστηκυία τάξη (Mudde: 2004, 543). Σύμφωνα με αυτήν την ιδεολογία, η πολιτική πρέπει να εκφράζει τη «volonté générale» δηλαδή τη θέληση του λαού, ο λαός είναι κυρίαρχος, η δημοκρατία δεν λειτουργεί σωστά επειδή έχει διαβρωθεί η κυριαρχία του λαού, και υπάρχει η «μανιχαϊκή³ αντίληψη» περί θετικής αξιοποίησης του λαού και δαιμονοποίησης της ελίτ. Ακόμη, ο λαϊκισμός συνδυάζει μια ή περισσότερες ιδεολογίες, όπως κάποια μορφή εθνικισμού ή σοσιαλισμού: Τα ριζοσπαστικά δεξιά κόμματα στη δυτική Ευρώπη συνδυάζουν τον νατιβισμό και τον λαϊκισμό όταν κατηγορούν τη διεφθαρμένη ελίτ ότι υπερασπίζεται τους μετανάστες και περιθωριοποιεί τον αυτόχθονα λαό.

Δεύτερον, έχει συγκεκριμένα διαλογικά πρότυπα για τον εντοπισμό εχθρών και την εδραίωση μιας κοινότητας φίλων (Pauwels: 2011). Τρίτον, αποτελεί μια πολιτική στρατηγική με ηγέτες που θέλουν να αποκτήσουν δύναμη (Weyland:

2 Όσο πιο κακής ποιότητας είναι η εθνική δημοκρατία τόσο υψηλότερη είναι η υποστήριξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

3 Ο μανιχαϊσμός ήταν θρησκευτικό κίνημα του μεσανατολικού χώρου, που εμφανίστηκε τον 3^ο αιώνα μ.Χ., με πνευματικό ηγέτη τον Πέρση ευγενή και θρησκευτικό μεταρρυθμιστή Μάνη ή Μανιχαίο (216-277), ο οποίος ανέμιξε στη χριστιανική διδασκαλία στοιχεία του Παρσισμού και Βουδισμού. Ο μανιχαϊσμός ενσωμάτωσε γνωστικά στοιχεία, όπως η αληθινή γνώση ως μόνη οδός σωτηρίας, και ο δυϊσμός της οντολογίας (φως-σκοτάδι, καλό-κακό, ύλη-πνεύμα). Αυτή η δυϊστική αντίληψη αποτελεί το πιο αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό του μανιχαϊσμού.

2001). Ο εννοιολογικός πυρήνας όμως, του λαϊκισμού είναι λεπτός (Stanley, Uscen: 2008, 8) και διακρίνεται από ασάφεια και πλαστικότητα, ακριβώς για να μπορεί να συνδυάζει έννοιες κατά το δοκούν. Επίσης υπάρχει η μονολιθική αντίληψη ότι οι άνθρωποι είναι ομοιογενείς, αποτελούν μια ενότητα, ένα σώμα με κοινά συμφέροντα και κοινή βούληση. Για τους δεξιούς λαϊκιστές ο λαός γίνεται αντιληπτός ως έθνος, και για τους αριστερούς λαϊκιστές ως ο κοινός άνθρωπος, ως οι φτωχοί και ως αυτοί που τους εκμεταλλεύονται. Η μονολιθική αντίληψη αφορά και τον αποκλεισμό των «άλλων» που δεν ανήκουν στην έννοια του «λαού»: Για τους δεξιούς λαϊκιστές, οι «άλλοι» είναι οι εθνικές μειονότητες, οι μετανάστες, και αυτοί που επωφελούνται «άδικα» από το σύστημα πρόνοιας.

Οι λαϊκιστικές διαθέσεις καμιά φορά είναι αδρανείς ή κρυμμένες μέχρι να παρουσιαστούν οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη ή την εκδήλωσή τους. Εκδηλώνονται όταν υπάρχει η αντίληψη ότι απειλείται η ύπαρξη της κοινωνίας, όπως η οικονομική ύφεση, και οι αποκαλύψεις για περιπτώσεις διαφθοράς⁴. Τα σκάνδαλα διαφθοράς δείχνουν ότι η ελίτ είναι ανέντιμη, κάτι που κάνει τους πολίτες να θυμώνουν και να γίνονται επιρρεπείς στο να ερμηνεύουν την πολιτική πραγματικότητα υπό τον φακό του λαϊκισμού. Ακόμη, οι λαϊκιστικές διαθέσεις ενεργοποιούνται όταν κυριαρχεί το γενικό αίσθημα ότι το πολιτικό σύστημα δεν ανταποκρίνεται στα προβλήματα της κοινωνίας, όταν οι πολίτες αισθάνονται ότι τα πολιτικά κόμματα και οι κυβερνήσεις αγνοούν τα αιτήματά τους, και όταν οι ψηφοφόροι νιώθουν ότι οι πολιτικοί τους έχουν εγκαταλείψει.

Οι λαϊκιστές προσπαθούν να πολιτικοποιήσουν ζητήματα που δεν αντιμετώπισε επαρκώς το κατεστημένο. Όταν τα κυρίαρχα κόμματα συγκλίνουν, δηλαδή δεν διαφέρουν στις προγραμματικές τους δηλώσεις, οδηγεί στο να χαρακτηριστούν ως «ίδιοι» από τις λαϊκιστικές δυνάμεις. Για παράδειγμα, το γαλλικό κόμμα FN αναφερόταν στα τέσσερα κυρίαρχα κόμματα ως τη «Συμμορία των Τεσσάρων» η οποία κάνει κρυφές συμφωνίες. Στη συνέχεια αναφερόταν στα δύο κόμματα του κατεστημένου σαν ένα, συγχωνεύοντας τα ακρώνυμά τους UMP και PS σε «UMPS».

4 Η διαφορά ευδοκίμει σε χώρες με σοβαρά προβλήματα λειτουργίας του κράτους, που έχουν δυσκολίες στη συγκέντρωση των φόρων από τους πολίτες, στον έλεγχο τη εγκληματικότητας, και στην παρέμβαση στις διαπροσωπικές σχέσεις.

Πέρα από την ιδεολογική σύγκλιση, η αποτυχία ή η επιτυχία των λαϊκιστικών δυνάμεων εξαρτάται από τις πράξεις και την αδράνεια των καθιερωμένων κομμάτων, καθώς και την ικανότητά τους να δημιουργήσουν μια αξιόπιστη αφήγηση κρίσης, μια αίσθηση επείγοντος στο μήνυμά τους. Για παράδειγμα, τα λαϊκιστικά δεξιά κόμματα στην Ευρώπη ερμηνεύουν την αύξηση των προσφύγων ως μια «μεταναστευτική κρίση», την οποία αποδίδουν στα διεφθαρμένα κυρίαρχα κόμματα. Για αυτούς, η ελίτ παρουσιάζεται ως «κακή», ενώ ο λαός είναι κατά κύριο λόγο «καλός». Τα μέσα ενημέρωσης που υπερπροβάλλουν αυτά τα κόμματα, αντικατέστησαν τον ειδικό με τον «καθημερινό πολίτη», του οποίου τις ανησυχίες δεν καλύπτουν οι καθιερωμένοι πολιτικοί. Σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες τα καθιερωμένα κόμματα για να αντιμετωπίσουν την έλλειψη δημόσιας στήριξης, σχηματίζουν πολιτικούς συνασπισμούς με το επιχείρημα να κρατήσουν τα λαϊκιστικά κόμματα μακριά από την εξουσία, ενώ με αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνουν ότι οι λαϊκιστές διεξάγουν αγώνα «ενός εναντίον όλων, όλων έναντι ενός» (Ovenden: 2016, 156-166).

Ένα μεγάλο πρόβλημα είναι ότι όταν τα πράγματα πάνε καλά, οι πολιτικοί ισχυρίζονται ότι είναι επιτυχία της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, ενώ στην αντίθετη περίπτωση επιρρίπτουν την ευθύνη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η παγκοσμιοποίηση, οι διεθνείς θεσμοί (ΕΕ, ΔΝΤ). Οι μη εκλεγμένοι φορείς και οι τεχνοκρατικοί θεσμοί, όπως η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) ελέγχουν διάφορους τομείς πολιτικής, και με αυτόν τον τρόπο περιορίζουν τη δύναμη των εκλεγμένων πολιτικών οι οποίοι εφαρμόζουν αυτές τις πολιτικές παρουσιάζοντάς τες ως κάτι το αναγκαίο, το αναπόφευκτο. Οι ελίτ χρησιμοποιούν τους μη εκλεγμένους φορείς για να αποπολιτικοποιήσουν επίμαχα πολιτικά ζητήματα, όπως η λιτότητα και η μετανάστευση, για να ελαχιστοποιήσουν τον κίνδυνο εκλογικής ήττας. Επίσης με την εναπόθεση μέρος της εξουσίας σε μη εκλεγμένους θεσμούς, δημιουργείται το λεγόμενο «δημοκρατικό έλλειμμα», το οποίο χρησιμοποιούν στην ρητοική τους οι λαϊκιστές.

Οι λαϊκιστές χρησιμοποιούν την ηγετική μορφή, το κοινωνικό κίνημα και το πολιτικό κόμμα για να κινητοποιήσουν το λαό. Το πολιτικό πλαίσιο είναι αυτό

που θέτει τις συνθήκες και τα κίνητρα που πυροδοτούν αυτούς τους τρόπους κινητοποίησης. Γενικότερα, τα προεδρικά συστήματα ενδυναμώνουν την ηγετική μορφή, ενώ τα κοινοβουλευτικά αναδύουν πολιτικά κόμματα. Η επιτυχία του λαϊκιστή εξαρτάται από την κατασκευή της εικόνας της φωνής του λαού, κάτι που συνδέεται με την πολιτική κουλτούρα στην οποία λειτουργεί ο λαϊκιστής ηγέτης. Ο στερεοτυπικός λαϊκιστής άνδρας είναι πιο ελκυστικός σε πιο παραδοσιακές και ανδροκρατούμενες κοινωνίες, οι επιχειρηματίες λαϊκιστές είναι πιο ελκυστικοί σε καπιταλιστικές κοινωνίες. Οι λαϊκίστριες ηγέτιδες μπορούν να πετύχουν σε χειρφετημένες και σε παραδοσιακές κοινωνίες: Οι παραδοσιακές κουλτούρες ευνοούν κληρονομικούς λαϊκιστές ηγέτες ενώ οι χειρφετημένες είναι ανοικτές σε αυτοδημιούργητες ηγέτιδες (Mudde, Kaltwasser: 2017, 68-116).

Ο ισσάντερ-αουτσάντερ λαϊκιστής

Οι περισσότεροι λαϊκιστές ανήκουν στο ίδιο κοινωνικοδημογραφικό στρώμα με την πολιτική ελίτ, είναι μορφωμένοι, ανήκουν στην ανώτερη μεσαία τάξη, είναι μεσήλικες άνδρες, και υπήρξαν πολιτικά ενεργοί για πολλά χρόνια, όπως ο Αλέξης Τσίπρας ξεκίνησε ως μέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας της Ελλάδας. Άλλοι λαϊκιστές εισήλθαν στην πολιτική ως συνέπεια των οικογενειακών τους σχέσεων, μεγαλώνοντας σε ένα κόμμα, όπως η Μαρίν λε Πεν, κόρη του Ζαν Μαρί λε Πεν που κληρονόμησε τη θέση του πατέρα της και μετέτρεψε το κόμμα σε κατεχοχήν λαϊκιστικό.

Συνολικά υπάρχουν τρεις τύποι λαϊκιστών: οι αουτσάντερ, οι ισσάντερ-αουτσάντερ, και οι ισσάντερ (Mudde, Kaltwasser: 2017, 95-116). Οι πρώτοι δεν έχουν σχέση με την ελίτ και κινούνται εκτός της πολιτικής καθεστηκυίας τάξης, όπως ο Ούγκο Τσάβες⁵ και ο Αλμπέρτο Φουτζιμόρι⁶. Οι πιο επιτυχημένοι λαϊκιστές είναι ισσάντερ-αουτσάντερ, δηλαδή ηγέτες οι οποίοι δεν ήταν ποτέ μέλη της πολιτικής ελίτ αλλά διαθέτουν συνδέσεις με το πολιτικό καθεστώς. Για παράδειγμα, ο Σίλβιο Μπερλουσκόνι κυριάρχησε στα μέσα ενημέρωσης χάρη στην ειδική σχέση με τον Μπετίνο Κράξι, ηγέτη του ιταλικού Σοσιαλιστικού κόμματος (1976-1993) και πρωθυπουργό της Ιταλίας (1983-

5 Ο Ούγκο Τσάβες ήταν ένας χαμηλόβαθμος αξιωματούχος στον στρατό της Βενεζουέλας ο οποίος φημίζεται για το πραξικόπημα το 1992.

6 Ο Αλμπέρτο Φουτζιμόρι ήταν πρόεδρος πανεπιστημίου ο οποίος δεν διέθετε πολιτικό δίκτυο όταν έθεσε υποψηφιότητα για πρόεδρος την πρώτη φορά.

1987). Οι ινσάντερ προέρχονται από την πολιτική ελίτ, και κάποιοι κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις σε κυρίαρχα κόμματα προτού ξεκινήσουν μια δεύτερη καριέρα ως λαϊκιστές πολιτικοί. Σε κάποιες περιπτώσεις οι λαϊκιστές ηγέτες μεταμορφώνουν και το λαϊκιστικό κόμμα τους: Ο Βίκτορ Ορμπάν στην Ουγγαρία, μετέτρεψε το ελευθεριακό Fidesz σε ένα συντηρητικό κόμμα και μετά σε ένα δεξιό λαϊκιστικό. Ωστόσο, τα όρια του ινσάντερ και του αουτσάιντερ είναι δυσδιάκριτα όταν οι λαϊκιστές ηγέτες καταφέρνουν να ανέβουν στην εξουσία, και έτσι γίνονται μέρος του πολιτικού κατεστημένου.

Ευρωσκεπτικισμός και λαϊκισμός

Πολλά λαϊκιστικά κόμματα της Ευρώπης είναι και ευρωσκεπτικιστικά, καθώς για αυτά η ΕΕ κατευθύνεται προς μια ευρωπαϊκή ελίτ η οποία προσπαθεί να εξαλείψει την εθνική και περιφερειακή ταυτότητα και ευνοεί ορισμένα συμφέροντα έναντι των άλλων. Τα κόμματα αυτά κερδίζοντας έδρες στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλο χρησιμοποίησαν τα κεφάλαια που έλαβαν μέσω των εκπροσώπων τους, για να υποστηρίξουν την περαιτέρω επέκταση των δραστηριοτήτων των κομμάτων τους. Τα ευρωσκεπτικιστικά μέλη του Κοινοβουλίου διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες: α) Αυτοί που απορρίπτουν το εγχείρημα και τις πολιτικές της ΕΕ, β) οι μινιμαλιστές που αποδέχονται το εγχείρημα αλλά διαφωνούν με την πλειονότητα των πολιτικών, γ) οι μεταρρυθμιστές που ασκούν ήπια κριτική για το εγχείρημα και τις πολιτικές, και δ) οι καρτερικοί που απορρίπτουν το εγχείρημα στη θεωρία, αλλά αποδέχονται τις πολιτικές (Taggart: 2008, κεφ. 2, σελ19).

Στη διάρκεια του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, τα παραδοσιακά κόμματα άλλαξαν τη στάση τους: Οι χριστιανο-δημοκράτες που υπήρξαν ευρω-ενθουσιαστές δείχνουν λιγότερη υποστήριξη για την πολιτική ενσωμάτωση, οι φιλελεύθεροι που υποστήριζαν με ζήλος την κοινή αγορά πλέον είναι σκεπτικοί με την αύξηση των μεταρρυθμίσεων, οι σοσιαλ-δημοκράτες που στην αρχή κατέκριναν την Ένωση για κοινωνική αναισθησία, πλέον αντιλαμβάνονται ότι το μέλλον των κοινωνικών κρατών είναι μέσα στην Ένωση. Ακόμη τα κεντρο-δεξιά κόμματα που αποτελούσαν κύριο οδηγητή

προς την Ευρωπαϊκή κοινότητα έχουν μειώσει την υποστήριξή τους στο υπερεθνικό εγχείρημα, ενώ τα κεντρο-αριστερά που είχαν σοβαρές επιφυλάξεις, αποτελούσαν υποστηρικτή της διαδικασίας της ολοκλήρωσης. Όσο πιο μακριά από την εξουσία είναι ένα κόμμα τόσο πιο εύκολο είναι να γίνει ευρωσκεπτικιστικό ως στοιχείο διαμαρτυρίας ενάντια στην κυρίαρχη πολιτική ελίτ (Taggart: 1998, 382). Αυτό δεν αποκλείει τα κόμματα από το να μπουν στην κυβέρνηση, οπότε σε αυτήν την περίπτωση μειώνουν την κριτική και αναβάλουν τους στόχους που δεν συμβαδίζουν με την Ένωση (Taggart: 1998, 383).

Τα ριζοσπαστικά δεξιά⁷ και αριστερά κόμματα είναι τα πιο συνηθισμένα στο να ασπαστούν τον ευρωσκεπτικισμό, και συνήθως χωρίζονται σε α) κόμματα που υποστηρίζουν την αποχώρηση της χώρας από την ΕΕ, β) που απαιτούν να μειωθούν οι εξουσίες της ΕΕ, και γ) που σχεδιάζουν να επεκτείνουν την υπάρχουσα μορφή της Ένωσης. Η πρώτη ομάδα είναι κατά της ενοποίησης, η δεύτερη αν και δεν αποκλείει την αρχή της ενοποίησης θεωρεί ότι η τρέχουσα μορφή της Ένωσης εξαναγκάζει την ενοποίηση ασύμβατων στοιχείων. Η τρίτη ομάδα δεν απορρίπτει την αρχή αλλά πιστεύει ότι η ΕΕ προχωράει με πολύ αργούς ρυθμούς⁸.

Τα ευρωσκεπτικιστικά κόμματα πιστεύουν ότι η ΕΕ έχει προχωρήσει παραπάνω από όσο πρέπει υποστηρίζοντας την επανεθνικοποίηση ορισμένων παραχωρούμενων πολιτικών, ενώ άλλα προτείνουν την έξοδο. Η αντίθεση στην τρέχουσα διαδικασία έχει δύο διαστάσεις: πολιτισμική- θέματα ταυτότητας και κοινωνικο-οικονομική, και ένα τρίτο που εστιάζει στο έλλειμμα δημοκρατίας. Για τα ακροδεξιά κόμματα, η ΕΕ απειλεί την εθνική κυριαρχία και την εθνική ταυτότητα, ενώ για τα ακροαριστερά κόμματα οι νεοφιλεύθερες πολιτικές επωφελούν μόνο τις μεγάλες βιομηχανίες (Taggart, Sczerbiak: 2004, σελ 5).

7 Σύμφωνα με τον Mudde (2007, 18-24), ο «εθνικισμός» είναι η πίστη ότι τα κράτη πρέπει να κατοικούνται αποκλειστικά από ιθαγενείς. Χωρίζεται σε κόμματα της ριζοσπαστικής δεξιάς που συνδυάζουν τον εθνικισμό με τον αυταρχισμό, και σε κόμματα της «λαϊκίστικης ριζοσπαστικής δεξιάς» που έχουν ως στοιχείο τον λαϊκισμό. Αργότερα, ο ίδιος συγγραφέας ως ακροδεξιά στοιχεία χαρακτηρίζει και τα αντιδημοκρατικά ριζοσπαστικά κόμματα.

8 Η απόρριψη μπορεί να είναι αρνητική, που αφορά την αντίθεση σε οποιοδήποτε είδος ενοποίησης (ευρωφοβικοί), και θετική όπου ένα κόμμα είναι ενάντια στην τρέχουσα μορφή της ΕΕ και όχι απαραίτητα στην ενοποίηση, ενώ οραμαρίζεται μια διαφορετικού είδους ενοποίηση (ευρωκριτές).

Η περίπτωση της Μαρίν λε Πεν –

Από ένα ακροδεξιό κόμμα σε ένα λαϊκίστικο ακροδεξιό κόμμα

Η Μαρίν Λε Πεν εμφανίζεται την περίοδο που ο Σαρκοζί⁹ έκλεινε μια τετραετία «συσσωρευμένων αποτυχιών πολιτικά» (Onfray: 2011), που αυξάνονταν η δυσαρέσκεια κατά της ΕΕ εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, και εντινόνταν η αντίσταση κατά της βαθύτερης ευρωπαϊκής ενοποίησης. Και ενώ τα μεγάλα κόμματα (UMP και PS) διατηρούσαν τις θέσεις τους για την ΕΕ, το FN¹⁰ έκανε γνωστή τη θέση του κατά της ΕΕ (Caldwell: 2011, 24).

Η πολιτική της Μαρίν λε Πεν διαφοροποιήθηκε από αυτήν του πατέρα της. «Υπάρχει μια νέα γενιά ακτιβιστών που έλκονται από τον κοινωνικό λόγο της

9 Οι αλλαγές που έφερε ο Σαρκοζί κατά τη διάρκεια της προεδρίας του ήταν μέτρα δεξιάς οικονομικής πολιτικής όπως η αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης, οι αλλαγές στον εργασιακό νόμο για την μείωση της δύναμης των συνδικάτων (Caldwell: 2011, 21-22).

10 Το κόμμα National Front (FN) ιδρύθηκε στις 5 Οκτωβρίου του 1972 από μια μικρή ομάδα ακτιβιστών που αποκαλούνταν The new order (Ordre Nouveau) και αποτελεί το πιο παλιό ακροδεξιό κόμμα στην Ευρώπη. Στις κοινοβουλευτικές εκλογές τον Ιούνιο του 2012 κέρδισε δύο θέσεις στη Βουλή, ενώ στις προεδρικές εκλογές του Απριλίου, η Λε Πεν συγκέντρωσε το 17,9%. Το κόμμα ενώνει δύο ιδέες του εθνικισμού: από τη μια προσβέυει το άνοιγμα του εθνικισμού, τη διείσδυση της γαλλικής επιρροής σε άλλες χώρες, και από την άλλη μια πιο κλειστή έννοια του εθνικισμού που αναφέρεται στην εθνική επιβίωση (Winock: 1990), στην προστασία του αληθινού γαλλικού πληθυσμού και της ταυτότητάς του, στη διατήρηση της εθνικής, πολιτιστικής και ιστορικής κληρονομιάς.

Μαρίν», όπως ανέφερε σε συνέντευξή του στο Le Point ο Thierry Gourlot¹¹(Bastuck: 2011). Αν ο πατέρας της συνέβαλε με τον αντισημιτισμό του και τον ρατσιστικό του λόγο στην «δαιμονοποίηση¹²» του κόμματος, η λε Πεν εμφανίστηκε με συγκρατημένο λόγο, έδωσε έμφαση στην οικονομική κατάσταση της χώρας, στην ανασφάλεια, και στην απόδοση γρήγορης δικαιοσύνης με σκληρές κυρώσεις: «η δράση θα αντιμετωπίζεται με άμεση αντίδραση και κυρώσεις από την πρώτη πράξη εγκληματικότητας [...] πρέπει να απαλλαγούμε από τις γειτονιές των κακοποιών που τρομοκρατούν» (Mestre: 2011). Μιλούσε επίσης για την ανάγκη αύξησης χρηματοδότησης της δικαστικής εξουσίας κατά 25%, για ταχεία ποινική δίωξη των εγκληματιών, και για προγράμματα αστικής ανανέωσης, ώστε να ξεπεραστεί το πρόβλημα της γκετοποίησης που σχετίζεται με την αύξηση της εγκληματικότητας.

Η επιτυχία της Λε Πεν έγκειται στο ότι εμφανιζόταν πρόθυμη να «σπάσει» τον δεσμό με τον εξτρεμισμό, ενώ έδιωξε από το κόμμα τον πατέρα της εξαιτίας των αντισημιτικών σχολίων. Στο πλαίσιο της δημόσιας στρατηγικής της, στο blog «Notebooks of hope», η ίδια εμφανίζεται ως μητέρα εργαζόμενη με οικογενειακές ανησυχίες, και ως λάτρης των γατών, και πλέον το νέο της σλόγκαν ήταν «La France apaisée » (μια πιο ήρεμη Γαλλία).

Η ίδια άλλαξε το κόμμα με τους εξής τρόπους: Χρησιμοποίησε μια αποδεκτή ρητορική στις δημόσιες ομιλίες της (Dézé: 2012, 139), κατέστη το κόμμα λαϊκίστικο, βελτίωσε τη στάση του κόμματος για τη μετανάστευση, και αποσύρθηκε από την προοπτική εξόδου της Γαλλίας από την Ευρωζώνη, επειδή οι ψηφοφόροι έκριναν την ιδέα ανέφικτη και οικονομικά καταστροφική. Επίσης αυτοαποκάλεσε το FN δημοκρατικό κόμμα, σε αντίθεση με τον πατέρα της, ο οποίος ποτέ δεν αμφισβήτησε τον όρο ριζοσπαστική δεξιά ή εθνικιστική δεξιά. Η ίδια παρουσίαζε το FN ως ρεπουμπλικανική εναλλακτική λύση στα δύο μεγάλα κόμματα (UMP, PS). Σε συνεντεύξεις και δελτία τύπου, ανέφερε επανειλημμένα ότι το κόμμα δεν είναι «ούτε σωστό ούτε αριστερό», αλλά «έχει μάλλον ριζικά διαφορετικές ιδέες από το PS και το UMP» (La Libération 2013).

11 Ο Gourlot έγινε μέλος του FN τον Οκτώβριο του 2011 μετά από ομιλία της Μαρίν λε Πεν σε δημόσια εκδήλωση, και αποτελεί επικεφαλής του κόμματος στη Lorraine.

12 Καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του ως ηγέτη του κόμματος (1972 έως 2011), ο Ζαν Μαρί λε Πεν έκανε ρατσιστικές, αντισημιτικές δηλώσεις (The Independence 2017). Οι προκλήσεις του Λε Πεν οδήγησαν στη «δαιμονοποίηση» του κόμματος και στην έλλειψη νομιμότητας, καθώς τα μέλη του FN δεν ενσωματώθηκαν ποτέ στη γαλλική κοινωνία.

Προκειμένου να ενισχύσει περαιτέρω την ταυτότητά της και το δημοκρατικό αξίωμα του κόμματος, η λε Πεν αφαίρεσε από τις ομιλίες της οποιαδήποτε αναφορά σε στοιχεία της γαλλικής ριζοσπαστικής δεξιάς¹³, απειλούσε να μηνύσει οποιονδήποτε χαρακτήριζε το κόμμα εξτρεμιστικό, ενώ στο λόγο της πρόσθεσε δημοκρατικές προσωπικότητες. Η ίδια υιοθέτησε προληπτικά μέτρα έτσι ώστε όλοι στο κόμμα, συμπεριλαμβανομένου του πατέρα της, να προσχωρούν σε δημοκρατικό λόγο, ενώ απείλησε ότι όποιος κάνει δημόσια ρατσιστικά, αντιζωνιστικά σχόλια θα αποβάλλεται από το κόμμα. (L'Express: 2012).

Επιπλέον, εμφανιζόταν πιο ευέλικτο στην υιοθέτηση νέων γεωπολιτικών θέσεων. Έννοιες όπως κυριαρχία και λαϊκισμός, τις εργαλειοποιήθηκε για να ωθήσει τις εθνοκεντρικές θέσεις του. Έτσι κατηγορούσε τους υπερεθνικούς οργανισμούς (ΕΕ) και τις διεθνείς συμφωνίες (Συνθήκη της Λισαβόνας, Σένγκεν, ΠΟΕ) για την οικονομική και κοινωνική κρίση που πλήττει τη Γαλλία (Le Monde: 2014). Για τον ίδιο λόγο εργαλειοποιήθηκε τον όρο ασφάλεια για να ωθήσει την αντι-ισλαμική ατζέντα της: Η λε Πεν έκανε χρήση της λέξης «κατοχής» για να περιγράψει την προσευχή των μουσουλμάνων στους δρόμους (Shields: 2013, 193).

Η μετανάστευση και η ξеноφοβία ήταν κεντρικό θέμα του κόμματος από τη δεκαετία του '70¹⁴, το οποίο παρουσιαζόταν ως απειλή για την εθνική ταυτότητα και την κουλτούρα (Mayer: 2012, 144). Παραδοσιακά συνθήματα, όπως «Η Γαλλία και οι Γάλλοι πρώτοι», «Να υπερασπιστούμε τα χρώματά μας» ή «Είμαστε στη Γαλλία» έχουν χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα σε

13 Ο πατέρας της συχνά ανέφερε τον Charles Maurras (οργανωτής και φιλόσοφος του πολιτικού κινήματος Action Française, που ήταν μοναρχικό, κατά του κοινοβουλευτισμού και κατά της επανάστασης ενώ επηρεάστηκε από τον Εθνικό Καθολικισμό), τον Robert Brasillach (ένθερμος προπαγανδιστής της Κυβέρνησης του Βισύ, πρόσωπο-σύμβολο της γαλλικής Άκρας Δεξιάς) και τον Alexis Carrel (προώθησε την ευγονική, καθιερώθηκε σαν ο θεωρητικός του Ναζισμού της Γερμανίας του Χίτλερ).

14 Για παράδειγμα, στο προεδρικό πρόγραμμα του Ζαν Μαρί λε Πεν, το 2007, αναφέρεται ότι η μετανάστευση συνδέεται με την έλλειψη δημόσιας ασφάλειας (με την υπερεκπροσώπηση των μεταναστών στην εγκληματικότητα), απειλεί την εθνική ταυτότητα (η Γαλλία να παραμείνει Γαλλία, ο Γάλλοι πρέπει να παραμείνουν κύριοι του εδάφους τους), την κοινωνική ασφάλεια (οι μετανάστες νόμιμοι ή παράτυποι καταχρώνται το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και άλλα οφέλη που δεν έχουν στις χώρες τους), και την αγορά εργασίας (η μαζική και ανεξέλεγκτη μετανάστευση παίρνει πάνω από 1 εκατ. θέσεις από τους Γάλλους): «Το κόστος της μετανάστευσης ανέρχεται σε 60 δισεκατομμύρια ευρώ ετησίως, ενώ το 70% του πληθυσμού των φυλακών της Γαλλίας αποτελείται από ξένους, το 95% των αλλοδαπών που εισέρχονται στη Γαλλία, δεν έχουν σύμβαση εργασίας, και το 50% των δικαιούχων κοινωνικής μέριμνας είναι αλλοδαποί» (Front National: 2007).

ομιλίες, δελτία τύπου και εκστρατείες. Ωστόσο, με την άνοδο της λε Πεν, η πολιτική κατά της μετανάστευσης παρουσιάζεται ως μέρος μιας ολιστικής λύσης που περιλαμβάνει θέματα αποκατάστασης της εθνικής κυριαρχίας, οικονομικά μέτρα που ευνοούν τους Γάλλους, και την εισαγωγή σκληρότερων ποινών για εγκλήματα μίσους κατά λευκών ανθρώπων. Ως προς τα οικονομικά μέτρα, η λε Πεν υιοθέτησε αριστερά μέτρα όπως την αύξηση των μισθών στους εργάτες και την επανεθνικοποίηση της Γαλλίας. Η μακροχρόνια ανεργία ώθησε πολλούς που τάσσονται στους «χαμένους» της παγκοσμιοποίησης στο να χάσουν την εμπιστοσύνη τους προς την κυβέρνηση, καθώς έκριναν τα μεγάλα κόμματα ως αδύναμα στο να αντιμετωπίσουν το θέμα (Le Monde: 2014). Επίσης, τα ποσοστά εγκληματικότητας «επηρέασαν θετικά την υποστήριξη λαϊκίστικων ακροδεξιών κομμάτων» (Smith: 2010, 1489), επειδή οι ντόπιοι τη συνέδεαν με την αυξημένη παρουσία ξένων. Το αν μια περιοχή είναι αστική ή αγροτική, είναι και αυτό ένα σημαντικό στοιχείο καθορισμού της ψήφου, καθώς κατεξοχήν το FN λάμβανε υποστήριξη από τους αγρότες επειδή ανησυχούν για τη διατήρηση των παραδόσεων, της θρησκείας, αντιτίθενται στον πολυπολιτισμό, και έχουν ισχυρές πεποιθήσεις για τον εθνικισμό (Bornschier: 2005).

Από την εκλογή της λε Πεν τον Ιανουάριο του 2011¹⁵, το κόμμα έχει δει κάποια πρωτοφανή επιτυχία. Τα μέλη του κόμματος τριπλασιάστηκαν, από 22.000 το 2011, σε 83.000 τον Δεκέμβριο του 2014 (Le Figaro, 2014), καθώς και στον πρώτο γύρο των προεδρικών εκλογών του Μαΐου του 2012, το κόμμα έφτασε το 17,90% των ψήφων, το υψηλότερο ποσοστό ψήφων που από το 1972. Υπό τη νέα ηγεσία το κόμμα προσέλκυσε περισσότερους νέους, ενώ τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των υποστηρικτών του παρέμειναν ίδια (χαμηλή εκπαίδευση, δυσαρέσκεια με την γαλλική δημοκρατία, ρίζες από την εργατική τάξη).

Ο λαϊκισμός δεν ήταν έντονος με τον Ζαν Μαρί, και στην εκλογική του πλατφόρμα το 2007 περιείχε 69 σελίδες με στατιστικά στοιχεία με κόστος και οφέλη για κάθε μέτρο πολιτικής. Το πρόγραμμα είχε πολύ ουδέτερο τόνο και δεν υπήρχαν άμεσες αναφορές στον ίδιο, στην μικρή και μεσαία τάξη, και στη

15 Στις εσωκομματικές εκλογές του κόμματος, ο Μπρούνο Γκόλις (Bruno Gollnisch), που διεκδικούσε την προεδρία του FN έχασε από την Μαρίν λε Πεν η οποία συγκέντρωσε το 67,65% το 2011.

διεφθαρμένη ελίτ. Αντίθετα, όταν ανέλαβε την προεδρία η Μαρίν λε Πεν, το κόμμα έγινε κατεξοχήν λαϊκίστικο (Krastev: 2007, 57). Η ίδια παρουσίαζε τον εαυτό της ως χαρισματικό ηγέτη, ενώ στις προεδρικές εκλογές του 2012, το πρόγραμμα του κόμματος αποτελούσε προσωπικό της έργο. Από το εξώφυλλο, που είχε κοντινό της λε Πεν, μέχρι την τελευταία γραμμή του εγγράφου κυριαρχεί η εικόνα της. Ήδη από τον τίτλο του προγράμματος «Το έργο μου, για τη Γαλλία και για τον Γαλλικό λαό» και «Μαρίν λε Πεν, η φωνή του λαού, το πνεύμα της Γαλλίας», αντιλαμβάνεται κανείς τον προσωποκεντρικό χαρακτήρα του κειμένου (πχ το πρόγραμμα περιέχει 10 αναφορές στη Μαρίν και καμία αναφορά στο FN).

Ο λαϊκιστικός χαρακτήρας φαίνεται και από το ότι το πρόγραμμά της απευθύνεται άμεσα στις μάζες, είναι γραμμένο στη γλώσσα της εργατικής τάξης και των χαμηλόμισθων της μεσαίας τάξης: είναι σύντομο, ξεκάθαρο και απλό. Στις 16 σελίδες του προγράμματος αναφέρεται συνεχώς στην κοινή λογική του εκλογικού σώματος, στις ανησυχίες των λαϊκών τάξεων (μισθοί, αγοραστική δύναμη, κοινωνική και δημόσια ασφάλεια). Ακόμη, το πρόγραμμα περιλαμβάνει δημοφιλή μέτρα, όπως την αύξηση των χαμηλών μισθών, την προστασία της οικονομίας της Γαλλίας από ξένες επιρροές και την ανταμοιβή της έντιμης εργασίας. Έτσι η λε Πεν παρουσιάζεται ως μια εναλλακτική πολιτική δύναμη που προτείνει μια μορφή εθνικιστικής λαϊκής δημοκρατίας (frontnational.com).

Ένα άλλο στοιχείο, είναι ο αντι-ελιτίστικός χαρακτήρας. Η λε Πεν παρουσιάζει τον εαυτό της ως εκπρόσωπο των έντιμων και σκληρά εργαζόμενων ανθρώπων οι οποίοι όχι μόνο αντιμετωπίζουν τον ξένο ανταγωνισμό αλλά και κυβερνώνται από διεφθαρμένους πολιτικούς. Έτσι, στο προεδρικό της πρόγραμμα του 2012, υπόσχεται να σταματήσουν τα πολυτελή έξοδα και οι υπερβολικές αποζημιώσεις των κομμάτων της ελίτ, τα οποία και θεωρεί υπεύθυνα καθώς με τις σπατάλες τους οδήγησαν τη χώρα σε ύφεση. Η ίδια δηλώνει ότι θέλει να καταπολεμήσει τη διαφθορά, τον ελιτισμό και την εξάρτηση της Γαλλίας από διεθνείς οργανισμούς. Στη ρητορική της χρησιμοποιεί τις λέξεις «ρήξη» ή «διάλυση» για να εμφανιστεί η πλήρης αντίθεση της με το σύστημα και τους φορείς του. Έτσι εμφανίζεται ως ένα κόμμα κατά του συστήματος, που απορρίπτει τον πολιτικό φιλελευθερισμό,

την ΕΕ, τη διεφθαρμένη ελίτ, και ως η εναλλακτική για όσους έχουν δυσανεχθεί από τη λειτουργία της δημοκρατίας.

Η ελληνική περίπτωση

Η ελληνική κρίση ήταν πολύ σοβαρή από οικονομική και πολιτική άποψη. Από τις γενικές εκλογές του 2007 χωρίς κρίση, στις εκλογές του 2009 με την κρίση, έως στις εκλογές του 2012 όπου κορυφώθηκε η κρίση, η χώρα βίωσε μια σταδιακή επιδείνωση όλων των δεικτών: Ανάμεσα στο 2008 και 2013, η χώρα έχασε πάνω από το 25% του ΑΕΠ, η ανεργία έφτασε το 25% το 2012 και διαρκώς αυξανόταν, το Ακαθάριστο Δημόσιο Χρέος αυξήθηκε από 107,4 % του ΑΕΠ το 2007 σε 156,9 % του ΑΕΠ το 2012. Από πολιτική άποψη, μειώθηκε η ικανοποίηση των Ελλήνων απέναντι στη λειτουργία της δημοκρατίας, κατέχοντας το 14 % το 2012 από 46 % το 2007, ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη (Pappas, Aslanidis: 2015).

Η οικονομική κρίση οδήγησε στη γέννηση του κινήματος των «Αγανακτισμένων». Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2011 η πλατεία Συντάγματος γέμισε με «Αγανακτισμένους¹⁶», ανάμεσα στους οποίους

16 Το κίνημα των Αγανακτισμένων ξεκίνησε από έναν 39χρονο πολίτη της Θεσσαλονίκης ο οποίος εξοργισμένος με την πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας, κοινοποίησε στο Facebook τη δημιουργία μιας εκδήλωσης στις 22 Μαΐου του 2011 με τον τίτλο «Αγανακτισμένοι στον Λευκό Πύργο». Μάλιστα τόνισε ότι δεν έχει ιδεολογικούς σκοπούς και ότι η διαδήλωση έχει ειρηνικό χαρακτήρα. Ένας τοπικός σταθμός ραδιοφώνου διέδωσε εθελοντικά την εκδήλωση και σύντομα έλαβε μεγάλες διαστάσεις. Από τότε ακολούθησαν τέτοιου είδους εκδηλώσεις σε κεντρικές πλατείες στην Αθήνα, στην Πάτρα και στο Ηράκλειο.

συνυπήρχαν ακροδεξιοί με ακροαριστερούς. Αυτό που τους ένωνε ήταν η αντιμνημονιακή τους στάση, και η συνύπαρξή τους στο Σύνταγμα τους οδήγησε στο να αποκτήσουν συμπάθεια. Μια δημοσκόπηση¹⁷ έδειξε ότι από τους ακροαριστερούς του ΣΥΡΙΖΑ, το 16% αποδέχονταν τον Νίκο Μιχαολιάκο της Χρυσής Αυγής, και το 52% τον Πάνο Καμμένο, αρχηγό των ΑΝ.ΕΛ. Αντίστροφα, από τους ΑΝ.ΕΛ το 38% αποδέχονταν τον Αλέξη Τσίπρα, και από την Χρυσή Αυγή το 14%¹⁸. Ο Αλέξης Τσίπρας, με αφορμή το κίνημα, στηρίχθηκε στην κουλτούρα του αουτσάιντερ (όρος του Νικηφόρου Διαμαντόπουλου), δηλαδή στο αίσθημα ότι απειλούμαστε από τους έξω, ένα αίσθημα βαθιά ριζωμένο στους οικονομικά ασθενέστερους οι οποίοι νιώθουν ότι απειλούνται από τον διεθνή ανταγωνισμό και είναι πιο επιρρεπείς στον λαϊκισμό. Για τον Τσίπρα οι πολιτικοί που εφαρμόζουν τα αντιλαϊκά μέτρα είναι «λιγότερο Έλληνες από τους υπόλοιπους εμάς»(Doxiadis, Matsaganis: 2012).

Το κίνημα των Αγανακτισμένων συνέβαλε στην αύξηση των υποστηρικτών του ΣΥΡΙΖΑ από 4,6% το 2009 σε 26,9% τον Ιούνιο του 2012. Αν και παραδοσιακά το κόμμα ακολουθούσε την ριζοσπαστική αριστερή πλατφόρμα του αντι-νεοφιλελευθερισμού, του αντι-ρατσισμού, και υπέρ των μεταναστών της οικολογίας και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, με την εμφάνιση του κινήματος, ακολούθησε λαϊκίστικη πολιτική. Συνθήματα όπως «ο λαός μπορεί να κάνει τα πάντα» «ή εμείς ή αυτοί» «αποφάσισαν χωρίς εμάς- κινούμεστε χωρίς αυτούς», αποτελούσαν κύρια μηνύματα στις εκλογές του 2012. Ο ΣΥΡΙΖΑ υιοθέτησε και τα αντιγερμανικά μηνύματα των Αγανακτισμένων, αναπτύσσοντας έναν λόγο κατά της Άνγκελα Μέρκελ και του Υπουργού Οικονομικών της Γερμανίας, Σόιμπλε, χαρακτηρίζοντάς τους διαβολικούς εχθρούς και την κυβέρνηση υπηρέτες τους. Αν από τη μεριά της ριζοσπαστικής αριστεράς αναδείχθηκε ο ΣΥΡΙΖΑ, από την ριζοσπαστική δεξιά αναδείχθηκαν οι ΑΝ.ΕΛ που ιδρύθηκαν τον Φεβρουάριο του 2012, μήνες μετά το τέλος του κινήματος των Αγανακτισμένων.

17 Δημοσκόπηση της VPRC με θέμα «Political conjuncture and governance»
18

Για τους ΑΝ.ΕΛ η Ελλάδα είναι υπό γερμανική κατοχή και βρίσκεται σε μια μοντέρνα μορφή κατοχής που ονομάζεται «4ο Ράιχ».

Εικόνα Προεκλογικό σποτ των ΑΝ.ΕΛ το 2015

«Δεν έχουμε να κάνουμε με μια δημοκρατική διαδικασία», ισχυρίστηκε ο Καμμένος πριν τις εκλογές του 2012, «έχουμε να κάνουμε με στρατεύματα κατοχής που παραβιάζουν τη δημοκρατία, το Σύνταγμα, τους νόμους» (Καμμένος: 2012).

ΣΥΡΙΖΑ- ένα λαϊκίστικο αριστερό κόμμα

Ο ΣΥΡΙΖΑ αποτελεί μια σύνθεση της παλιάς με την καινούργια αριστερά, καθώς τα μέλη της ήταν πρώην κομμουνιστές, τροτσκιστοί, μαοϊστές, αριστεροί σοσιαλδημοκράτες, φεμινιστές, οικολόγοι και αγανακτισμένοι. Ιδρύθηκε το 2004 από τον Συνασπισμό υπό την προεδρία του Αλέκου Αλαβάνου¹⁹, και στις εκλογές του ίδιου χρόνου έπιασε το όριο για να μπει στη Βουλή (3%). Τα δύο διεθνή κινήματα μεταξύ 1999 και 2003 κατά του καπιταλισμού και κατά του πολέμου στο Ιράκ έστρεψαν την ηγεσία του Συνασπισμού στη συγκρότηση της εκλογικής συμμαχίας του ΣΥΡΙΖΑ. Έτσι υιοθέτησε ένα πιο νεανικό προφίλ και έγινε εκλογικός εκφραστής των αντιπολεμικών και αντικαπιταλιστικών κινήματων²⁰. Έτσι στις εκλογές του 2007 επί κυβέρνησης Καραμανλή (ΝΔ), ο ΣΥΡΙΖΑ κέρδισε το 5% των ψήφων.

Ωστόσο, η οικονομική κρίση άλλαξε το πολιτικό σκηνικό. Το φθινόπωρο του 2008 σήμανε την αρχή της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που οδήγησε στη Μεγάλη Ύφεση και στην επιβολή των μέτρων λιτότητας. Το μέγεθος της οικονομικής καταστροφής άρχισε να διαφαίνεται την άνοιξη του 2010 όταν ο Παπανδρέου προχώρησε στην υπογραφή του πρώτου μνημονίου λιτότητας με

19 Η προεδρία του διήρκεσε από τις 12 Δεκεμβρίου 2004 έως τις 4 Οκτωβρίου 2009

20 Η στήριξη που παρείχε ο Αλαβάνος στις φοιτητικές καταλήψεις, επιτιθέμενος από το κοινοβούλιο στην πολιτική της κυβέρνησης, βοήθησε στην προσέλκυση νέων σε ηλικία υποστηρικτών.

την τρόικα. Ακολούθησε γενική απεργία σε όλη τη χώρα και τα συλλαλητήρια διαμαρτυρίας της 5^{ης} Μαΐου πήραν τεράστιες διαστάσεις²¹. Οι κινητοποιήσεις των συνδικαλιστών κατά των μέτρων λιτότητας του Παπανδρέου βάθυναν το ρήγμα μεταξύ του κόμματος και των ψηφοφόρων του, ενώ μεγάλο μέρος των στελεχών του αποχώρησαν.

Αν και μέχρι τις αρχές του 2010 ο ΣΥΡΙΖΑ δεν μπορούσε να «σπάσει» τον δικομματισμό, η πολιτική κρίση, η κοινωνική πόλωση, η αντίσταση στα μέτρα λιτότητας, και η αποτυχία των παραδοσιακών κομμάτων να αντιμετωπίσουν τις οικονομικές συνέπειες της ύφεσης, αποτέλεσαν τις πρώτες ύλες για την σταδιακή άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία, ενώ κέρδιζε μεγάλη μάζα των εργαζομένων και των στελεχών του ΠΑΣΟΚ (Ovenden: 59, 2016). Με την αυξανόμενη απώλεια της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τα παλιά κόμματα, ο ΣΥΡΙΖΑ δεσμεύτηκε να χαράξει μια νέα ριζοσπαστική πορεία. Την ώρα που οι πολιτικές λιτότητας πίεζαν τις λαϊκές μάζες, η αιγυπτιακή εξέγερση τον Ιανουάριο, με την κάταληψη της πλατείας Ταχρίρ, ενέπνευσε το «κίνημα των πλατειών» στην Ισπανία, και αργότερα στην Ελλάδα. Τα νεότερα μέλη του ΣΥΡΙΖΑ συμμετείχαν ενεργά σε αυτό το κίνημα²², το οποίο συνέπεσε με το κίνημα κατά των ιδιωτικοποιήσεων και των μέτρων λιτότητας, όπως το κίνημα «Δεν πληρώνω» το 2010.

Η επιβολή του δεύτερου μνημονίου και ενός νέου κύκλου λιτότητας τον Οκτώβριο του 2011, οδήγησε σε ένα νέο κύμα μαζικών απεργιών με αποτέλεσμα να καταρρεύσει η κυβέρνηση Παπανδρέου, και να σχηματιστεί κυβέρνηση εθνικής ενότητας με προσωρινό, μη εκλεγμένο πρωθυπουργό. Το 2012, ΠΑΣΟΚ και ΝΔ συμφώνησαν για περιορισμένη διαγραφή του χρέους με αντάλλαγμα σκληρότερη λιτότητα, ενώ το πολιτικό πρόγραμμα του ΣΥΡΙΖΑ βασιζόταν σε μια εναλλακτική πολιτική (ακύρωση του Μνημονίου, αύξηση του κατώτατου μισθού, δημόσιος έλεγχος των τραπεζών, αποπληρωμή του χρέους με τα χρήματα των πλουσίων) και ο στόχος του ήταν να πολεμήσει τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές των δύο παραδοσιακών κομμάτων. Στις δηλώσεις του ο ΣΥΡΙΖΑ μιλούσε για το «εμείς», την «Ελλάδα των πολλών» ή «τους

21 Συνολικά δόθηκαν 34 ημερήσιες γενικές απεργίες, 800 περίπου κλαδικές απεργίες και άλλες δράσεις με αφετηρία το 2010 (Ovenden: 58, 2016).

22 Το ΚΚΕ δεν συμμετείχε σε αυτού του είδους κινήματα διότι δεν είχαν σχεδιαστεί και καθοδηγηθεί από το κόμμα.

αποφασισμένους ανθρώπους», σε σχέση με τους «άλλους», τους «εκμεταλλευτές του «λαού», το διπολικό πολιτικό σύστημα, τους τραπεζίτες και τα μίντια (Τσίπρας: 2012).

Έτσι, στις εκλογές του 2012, το ΠΑΣΟΚ οδηγήθηκε σε ελεύθερη πτώση²³, καθώς έχασε 2,25 εκατομμύρια ψηφοφόρους τον Ιούνιο (από 30% το 2009, έπεσε στο 12,3 το 2012), ενώ η ΝΔ έπεσε στο 18,9 % τον Μάιο του ίδιο έτους. Ο Τσίπρας καλούσε σε μια ευρεία κοινωνική συσπείρωση που θα οδηγούσε σε μια δυνατή αριστερή κυβέρνηση²⁴.

«Τώρα είμαστε στην ίδια πλευρά του ποταμού. Ό,τι μας κρατούσε μακριά μέχρι χθες, είναι πολύ λιγότερο από ό, τι σήμερα μας φέρνει μαζί. Γιατί, όπως πάντα έχει δείξει η ιστορία, οι κίνδυνοι της φτώχειας και της πείνας μπορούν να ξεπεραστούν μόνο με την ενότητα» (Τσίπρας: 2012).

Έτσι στο συνέδριο του 2013 ο ΣΥΡΙΖΑ έγινε κόμμα, και από το 2013 μέχρι τις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, έμοιαζε με κυβέρνηση εν αναμονή, γεγονός που του ασκούσε περαιτέρω πιέσεις. Το 2014 ο ΣΥΡΙΖΑ κέρδισε στις ευρωεκλογές, και στις βουλευτικές εκλογές του Ιανουαρίου του 2015 κέρδισε 149 από τις 300 έδρες σχηματίζοντας κυβέρνηση συνασπισμού με το λαϊκίστικο κόμμα ΑΝ.ΕΛ από την δεξιά πολιτική πτέρυγα.

Ο ΣΥΡΙΖΑ ξέφυγε από την επίσημη παραδοχή ότι το χρέος πρέπει να αποπληρωθεί, όμως αντιμετώπιζε ένα στρατηγικό δίλημμα: ταλαντευόταν ανάμεσα στην πλήρη διαγραφή του χρέους και σε ένα είδος διεύρυνσης για να αποφασιστεί τι ήταν νόμιμο και τι απεχθές²⁵. Στη συνέχεια το ζήτημα του χρέους έφερε στο προσκήνιο ερωτήματα σχετικά με την παραμονή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη ή ακόμα και στην ΕΕ. Ως κυβέρνηση, ο ΣΥΡΙΖΑ αντιμετώπισε την αντίφαση της παραμονής στο ευρώ και της ταυτόχρονης αντίστασης στις πολιτικές λιτότητας που αυτή συνεπαγόταν.

23 Τον Ιούνιο, η ΝΔ πήρε 30%, ο ΣΥΡΙΖΑ 27%, το ΠΑΣΟΚ 12%, η ΔΗΜΑΡ 6%, οι ΑΝΕΛ 7,5%, η ΧΑ 7%, το ΚΚΕ 4,5% (Ovenden: 2016, 68-69).

24 Σύμφωνα με το Metron Analysis, το 2012 το 39% των ψηφοφόρων του ΣΥΡΙΖΑ προήλθε από το ΠΑΣΟΚ, ένα 12% από τη ΝΔ, και ένα 26% από άλλες πηγές, ενώ μεγάλη μάζα των υποστηρικτών ήταν νέοι σε ηλικία. Επίσης το 15% των ψήφων της ΝΔ πήγε στους ΑΝ.ΕΛ.

25 Η Ζωή Κωνσταντοπούλου, το 2015, ανέλαβε τη σύσταση επιτροπής για να διερευνηθεί το στρατηγικό δίλημμα του ΣΥΡΙΖΑ.

Μετά τον θρίαμβό του στις γενικές εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, ο Τσίπρας ως πρωθυπουργός πλέον, ξεκίνησε την υλοποίηση των υποσχέσεών του για τερματισμό της λιτότητας, την επαναδιαπραγμάτευση των όρων διάσωσης και την ελάφρυνση του χρέους. Από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο του 2015, ο Τσίπρας ακολούθησε μια επικοινωνιακή στρατηγική δύο επιπέδων: Στο εσωτερικό, διατήρησε τα βασικά στοιχεία του μαχητικού λαϊκίστικου του λόγου, με συχνές λεκτικές επιθέσεις εναντίον των ευρωπαϊών συνομιλητών, με κατηγορίες περί εχθρότητας των ευρωπαϊών εναντίον του ελληνικού λαού. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ο Γερμανός υπουργός Οικονομικών, καθώς και άλλα ονόματα και ιδρύματα παρουσιάζονταν σαν εχθροί που συνωμοτούσαν με εγχώριους παράγοντες για την γερμανική κυριαρχία στην Ευρώπη.

«Βιώσαμε, λοιπόν, όλοι μας μία παγκόσμια πρωτοτυπία, το ελληνικό κράτος να αγοράζει επί της ουσίας τις τράπεζες, αφήνοντας όμως τη διοίκησή τους, το μάνατζμεντ τους στους προηγούμενους μετόχους. Είναι και αυτό άλλο ένα επεισόδιο που αποδεικνύει τις βαθιές σχέσεις διαπλοκής και εξάρτησης της πολιτικής εξουσίας από την οικονομική ολιγαρχία στον τόπο μας». (Ομιλία Τσίπρα, 5 Οκτωβρίου 2015)

Στο εξωτερικό, ο λόγος του ήταν διαφορετικός, καθώς μιλούσε για μια μάχη ανάμεσα στις «συντηρητικές δυνάμεις» που ευνοούν την λιτότητα και τις «νεοφιλελεύθερες» λύσεις για την Ευρώπη, και εκείνες που αντιστέκονται σε αυτές.

«Είμαι βέβαιος ότι όλοι μαζί μπορούμε να βρούμε μια αμοιβαία βιώσιμη λύση για να επουλώσουμε τις πληγές της λιτότητας, να καταπολεμήσουμε την ανθρωπιστική κρίση στην Ευρωπαϊκή Ένωση και για να επαναφέρουμε την Ευρώπη στην ανάπτυξη και στην κοινωνική συνοχή». (Δήλωση Τσίπρα στην Ευρωπαϊκή Σύνοδο Κορυφής στις Βρυξέλλες, στις 12 Φεβρουαρίου, 2015)

Συνεπώς, στο εσωτερικό της χώρας λειτουργούσε σαν ένας αυτσαίντερ ασκώντας λαϊκίστικη κριτική στα κόμματα του κατεστημένου, και στο εξωτερικό σαν ένας ινσαίντερ ασκώντας έναν αριστεριστικό λόγο και κερδίζοντας την υποστήριξη των αριστερών κύκλων σε διεθνές επίπεδο και την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Ο ευρωσκεπτικισμός του ΣΥΡΙΖΑ
απειλητικός για την ΕΕ

Με σύνθημα «όχι στη λιτότητα, ναι στην
παραμονή στο ευρώ», ο ΣΥΡΙΖΑ
«στοιχημάτισε» στο ότι ο μεγαλύτερος

πιστωτής της χώρας, η Γερμανία, θα έκανε χρηματικές παραχωρήσεις για να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας ελληνικής χρεοκοπίας και εξόδου από την ευρωζώνη. Έτσι στην ρητορική του ανέφερε ότι η ΕΕ εκβιάζει την Ελλάδα και ότι υπάρχει σχέδιο εναντίον της χώρας με τελικό στόχο την υποδούλωσή της. Αυτή η στρατηγική του κόμματος κρίθηκε απειλητική²⁶ από τους εταίρους της Ελλάδας, με συνέπεια να στραφούν εναντίον της. Η Γερμανία ήταν ανυποχώρητη, διότι η ικανοποίηση των ελληνικών αιτημάτων θα μπορούσε να ενθαρρύνει κι άλλες χώρες να εκλέξουν κυβερνήσεις όπως αυτή της Ελλάδας. Επίσης, η Γερμανίδα καγκελάρια, Άνγκελα Μέρκελ, αντιμετώπιζε εγχώριες πιέσεις για να μην παραχωρηθούν διευκολύνσεις, ενώ από την άλλη, η τήρηση σκληρής γραμμής πιθανόν να οδηγούσε στην πολιτική της ήττα, καθώς όλες οι προσπάθειές της να διατηρήσει την Ευρωζώνη ανέπαφη θα αποτύγχαναν.

Εικόνα Η Μέρκελ κάνει υποδείξεις στον Τσίπρα κατά το τέλος μιας συνέντευξης τύπου στο Βερολίνο, 23 Μαρτίου 2015

Οι βόρειες ευρωπαϊκές χώρες (Εσθονία, Φινλανδία, Λετονία, Λιθουανία, Σουηδία) υποστήριζαν την απροθυμία της Γερμανίας για παραχωρήσεις με αφορμή τις αναφορές περί αναθέρμανσης των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας²⁷. Τα περιφερειακά κράτη (Ιρλανδία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ισπανία) έλκονταν από την ιδέα να επαναδιαπραγματευθούν τους όρους των δικών τους χρεών, αλλά είχαν πείσει το λαό τους ότι η λιτότητα ήταν αναγκαίο κακό.

²⁶ Καθώς έληγε το τετράμηνο παράτασης που έλαβε η κυβέρνηση, και ενώ οι προτάσεις για μέτρα ύψους 8 δισ. ευρώ κρίθηκαν ως ανεφάρμοστες από τους δανειστές, η ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τους Τσίπρα και Βαρουφάκη αποχώρησαν από τις συνομιλίες και ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε στις 27 Ιουνίου 2015 την διεξαγωγή δημοψηφίσματος υπέρ ή όχι μιας συμφωνίας με την ΕΕ. Παράλληλα, η κυβέρνηση προέτρεπε τους πολίτες να ψηφίσουν «όχι», για να το χρησιμοποιήσει ως πολιτικό προβάδισμα.

²⁷ Ο πρωθυπουργός έκανε σαφές ότι επεδίωκε να βρει εναλλακτικούς εταίρους, κυρίως την Ρωσία την οποία στήριξε στο θέμα των εναντίον της κυρώσεων για το θέμα της Ουκρανίας, και στο ζήτημα του αγωγού φυσικού αερίου Turkish Stream, υπογράφοντας σχετικό μνημόνιο με την Μόσχα. Επίσης, δήλωνε ότι θα απευθυνθεί στην Κίνα ή στο Ιράν για να βρει τα κεφάλαια που χρειάζεται η χώρα.

Εάν ο ΣΥΡΙΖΑ πετύχαινε μια ειδική συμφωνία, θα καταστρέφονταν οι διαβεβαιώσεις που έδιναν στους πολίτες τους κατά την κρίση, θα ενδυνάμωναν τα λαϊκίστικα κινήματα, ενώ μια άτακτη έξοδος της Ελλάδας από την Ευρωζώνη, θα έθετε σε αμφιβολία την δική τους παραμονή στην νομισματική ένωση.

Κυβέρνηση συνασπισμού

Ο αρχικός στόχος του ΣΥΡΙΖΑ ήταν ο «σοσιαλισμός του 20ου αιώνα» αλλά Τσάβες, η απόσυρση από το ΝΑΤΟ, η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, οι άμεσες δημοκρατικές παρεμβάσεις, η συμμετοχική δημοκρατία, και η ταξική πάλη. Αυτοί οι στόχοι άλλαξαν με την άνοδο του Αλέξη Τσίπρα στην εξουσία: Κύρια θέματα πλέον αποτελούσαν η οικονομική ανισότητα, τα δικαιώματα των μεταναστών και τα οικολογικά ζητήματα, όλα μέσα σε ένα «αντι-νεοφιλελεύθερο» πλαίσιο (Σταυρακάκης και Κατσαμπέκης: 2014). Ωστόσο, επειδή δεν μπορούσε να δημιουργήσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, συνεργάστηκε με τους ΑΝ.ΕΛ, ένα ακροδεξιό λαϊκιστικό κόμμα που δεν παρουσίαζε βίαιες εξτρεμιστικές τάσεις, έτσι ώστε να προσεγγίσει τους μέσους συντηρητικούς δεξιούς ψηφοφόρους.

Οι ΑΝ.ΕΛ ιδρύθηκαν από τον Πάνο Καμμένο²⁸, ο οποίος παρουσίαζε τον εαυτό του ως πολιτικό αουτσάιντερ. Η ρητορική του κόμματος βασιζόταν στην καταπολέμηση της διαφθοράς και της συνωμοσίας της νέας τάξης πραγμάτων, ενώ μείζονα θέματα αποτελούσαν ο «λαός», η οικογένεια και η θρησκεία.

Ο «γάμος» ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ ήταν ένας «γάμος συμφερόντων» καθώς διαφωνούσαν για τα περισσότερα θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής αλλά συμφωνούσαν για την έντονη αντίθεσή τους στο πρόγραμμα

28 Ως βουλευτής της ΝΔ, φημιζόταν για τη διεξαγωγή έρευνας και της παραγωγής εγγράφων που υποτίθεται ότι αποκάλυπταν συνωμοσίες ή σοβαρές περιπτώσεις κακής διαχείρισης των δημόσιων οικονομικών, και είχε τη συνήθεια να εμφανίζεται στο δικαστήριο είτε για να υπερασπιστεί τον εαυτό του σε διαφορές κατά του προσώπου του, είτε για να κατηγορήσει τους άλλους ως συκοφάντες.

οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων που επέβαλαν οι πιστωτές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο). Η ρητορική του ΣΥΡΙΖΑ όπως και των ΑΝ.ΕΛ ήταν διατυπωμένη με όρους μάχης: Ο ΣΥΡΙΖΑ εμφανιζόταν στην πρώτη γραμμή ενός αγώνα ενάντια στη γερμανική τάξη, και μιλούσε για υποχρέωση του κόμματος να νικήσει. Παρουσίαζε στους πολίτες δύο επιλογές: είτε να ακολουθήσουν τον ΣΥΡΙΖΑ είτε να επιλέξουν την νεοφιλελεύθερη πολιτική της Μέρκελ και της κυβέρνησης. ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝ.ΕΛ επεσήμαναν την ανάγκη πάταξης της διαφθοράς, αλλά οι πρώτοι αναφέρονταν στην ευρύτερη έννοια του διεφθαρμένου συστήματος, στη διαπλοκή και στα αλληλένδετα συμφέροντα μεταξύ πολιτικών και επιχειρηματιών, και οι δεύτεροι ακολουθούσαν μια «ερευνητική ματιά» στη διαφθορά. Επίσης, και τα δύο κόμματα χρησιμοποιούσαν στην ρητορική τους τη λέξη «λαός» αλλά με διαφορετικό τρόπο: Για τον ΣΥΡΙΖΑ ο «λαός» καθορίζεται με αντικαπιταλιστικές και μάλλον ταξικές αξίες, ενώ για τους ΑΝ.ΕΛ με εθνικούς όρους.

Έντονες ήταν και οι αντιθέσεις στην πολιτική άμυνας και ασφάλειας. Ο Πάνος Καμμένος καθόλη τη διάρκεια της πολιτικής του καριέρας υπήρξε ένας από τους πιο σθεναρούς αντιπάλους της ελληνοτουρκικής προσέγγισης, αντιτάχθηκε στη βάση πάνω στην οποία διεξήχθησαν οι διαπραγματεύσεις της Κύπρου, και ευνόησε μονομερείς ελληνικές κινήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι απόψεις του Καμμένου ήταν σε πλήρη αντίθεση με τις ιδεολογικές ρίζες του ΣΥΡΙΖΑ (φιλοευρωπαϊκές αριστερές ρίζες), το οποίο παρουσιαζόταν ως ένα κόμμα με ξεχωριστή αντίθεση στον εθνικισμό, με ισχυρή υποστήριξη για διεθνή αλληλεγγύη, κοσμοπολιτισμό, για συμμετοχή της Ελλάδας στα ευρωπαϊκά πολιτικά όργανα, και τις πολυμερείς συμβιβαστικές λύσεις για τις διμερείς διαμάχες της Ελλάδας με τους γείτονές της. Ακόμη, έντονη ήταν και η αντιπαράθεση σε θέματα προστασίας των μειονοτήτων της Δυτικής Θράκης: Ενώ ο ΣΥΡΙΖΑ υπερσπίζονταν τις μειονότητες, με την άνοδό του στην εξουσία χρειάστηκε να συνεργαστεί με μέλη των οποίων η προσέγγιση στα ζητήματα των μειονοτήτων ήταν εθνικιστική.

Ως κυβέρνηση συνασπισμού, οι ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ αντικατέστησαν ανθρώπους σε καίριες θέσεις του κρατικού μηχανισμού, όπως στην εκπαίδευση και στη δικαιοσύνη, επιβεβαιώνοντας αυτό που αποκάλυψε ο Mudde (2017) το

«άσχημο πρόσωπο του λαϊκισμού». Συγκεκριμένα, τα δύο κόμματα αποφάσισαν να προχωρήσουν στη συνταγματική αναθεώρηση για την ενδυνάμωση της αμεσης δημοκρατίας, τον Ιούλιο του 2016 (Αντωνίου: 2016) κάτι στο οποίο αντιπολίτευση αντιτάχθηκε, διότι αναθεώρηση μπορεί να κάνει μόνο η Βουλή και όχι η κυβέρνηση. Επίσης με τον νόμο Παππά για τις τηλεοπτικές άδειες, ο Τσίπρας είχε δηλώσει ότι ακόμα και αν το Συμβούλιο Επικρατείας κρίνει αντισυνταγματικό νόμο, η κυβέρνηση δεν θα σταματήσει τη διεξαγωγή του διαγωνισμού (Theotoc: 2016). Αυτές και άλλες αποφάσεις οδήγησαν τους ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ να οδεύσουν σε γκρίζες ζώνες μεταξύ δημοκρατίας και ολοκληρωτισμού.

Συμπεράσματα

Καθώς η ΕΕ αντιμετωπίζει πολιτικές και οικονομικές πιέσεις, όπως η βραδεία ανάπτυξη, η υψηλή ανεργία ειδικά στους νέους, η κρίση χρέους στην Ελλάδα, η προσφυγική κρίση και οι τρομοκρατικές απειλές, αναπτύσσονται αντιευρωπαϊκά αισθήματα τα οποία τα εκμεταλλεύονται οι λαϊκιστές ηγέτες και τα λαϊκιστικά κινήματα υπονομεύοντας το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Η Αυστρία, η Δανία, η Φινλανδία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ελλάδα, η Ουγγαρία, η Ιταλία, οι Κάτω Χώρες, η Πολωνία, η Ισπανία, η Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο είναι μεταξύ των χωρών της ΕΕ με λαϊκιστικά κινήματα και ηγέτες, μερικούς από τους οποίους έχουν ευρωσκεπτικιστικές πεποιθήσεις. Σε αυτές τις χώρες, τα ριζοσπαστικά δεξιά και αριστερά κόμματα διαφωνούσαν σταθερά με το σχέδιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ανέλαβαν να κινητοποιήσουν τους ψηφοφόρους στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (στις ευρωεκλογές του 2014 κέρδισαν το 25% των 751 εδρών) επηρεάζοντας την ευρωπαϊκή ατζέντα.

Η Ελλάδα και η Γαλλία μπορεί να έχουν διαφορετικές σχέσεις με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση όσον αφορά το χρονοδιάγραμμα και το σκοπό της ένταξής τους στην ΕΕ, την κατάσταση και τη θέση τους, αλλά παρουσιάζουν

ευρωσκεπτικιστικά ριζοσπαστικά αριστερά και δεξιά κόμματα τα οποία όχι μόνο επηρεάζουν την εγχώρια πολιτική, και συμμετέχουν στις δημοκρατικές διαδικασίες της Ένωσης (ευρωεκλογές) αλλά και διαρκώς αυξάνουν σε πολιτική δύναμη.

Είναι χαρακτηριστικό ότι από την έναρξή της στα τέλη του 2009, η κρίση της Ευρωζώνης προκάλεσε εντάσεις μεταξύ των κρατών μελών για τη σωστή ισορροπία ανάμεσα στην επιβολή μέτρων λιτότητας και την τόνωση της ανάπτυξης και εάν ήταν απαραίτητη η περαιτέρω δημοσιονομική ολοκλήρωση στην ΕΕ. Ωστόσο, η επιμονή στην τήρηση των μέτρων λιτότητας παρά το κοινωνικό και πολιτικό κόστος, έθεσαν σοβαρά ερωτήματα σχετικά με την αλληλεγγύη της ΕΕ. Έτσι αν και μέχρι το τέλος του 2009, οι περισσότεροι Έλληνες ήταν υποστηρικτές του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, η φτώχεια, η ανεργία, το οικονομικό αδιέξοδο πυροδότησαν αρνητικά αισθήματα κατά της κυβέρνησης, των μεγάλων κομμάτων και των ευρωπαϊκών θεσμών. Σύμφωνα με το Ευροβαρόμετρο, ανάμεσα στον Νοέμβριο του 2009 και τον Ιούνιο του 2010, η εμπιστοσύνη των Ελλήνων ως προς την Ένωση έπεσε από το 60% στο 19%, η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση μειώθηκε στο 25% από το 44%, η εμπιστοσύνη στη Βουλή στο 23% από 47%, και η εμπιστοσύνη στα κόμματα σε 9% από 19%²⁹. Από την άλλη, στη Γαλλία η Μαρίν λε Πεν εκμεταλλεύτηκε τον μεγάλο αριθμό των «χαμένων» της παγκοσμιοποίησης για να κερδίσει ψήφους, ενώ ανέφερε ότι στόχος της είναι να προστατέψει τις γαλλικές βιομηχανίες από την νεοφιλελεύθερη πολιτική της Ένωσης η οποία, σύμφωνα με την ίδια, έχει χτιστεί πάνω σε αγγλοσαξωνικές αρχές που θέλουν τα πάντα να μπορούν να πουληθούν ή να αγοραστούν.

Ο ευρωσκεπτικισμός ξεκίνησε να αυξάνεται στην μετά-Μάαστριχτ εποχή, διαδόθηκε σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, και πλέον είναι ενσωματωμένος σε διάφορα άλλα επίπεδα, όπως σε μη-κομματικές ομάδες, εντός της κυβέρνησης και στα μέσα ενημέρωσης. Έχουμε εισέλθει σε μια εποχή όπου ο ευρωσκεπτικισμός έχει γίνει όλο και περισσότερο ένα διακρατικό και πανευρωπαϊκό φαινόμενο όπου μαζί με τον λαϊκισμό απειλεί το μέλλον της Ένωσης.

29 Δείτε περισσότερα στην ιστοσελίτα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και επιλέξτε το public opinion and index.

Προτάσεις

Η εργασία μου περιορίζεται στην περίοδο 2008 έως 2015, συνεπώς δεν ασχολήθηκα με το πώς εξελίχθηκαν τα κόμματα FN και ΣΥΡΙΖΑ μετά το 2016. Θα μπορούσε να εξεταστεί περαιτέρω η συνεργασία ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ, οι προστριβές που αντιμετώπισαν ως διαφορετικά κόμματα και το πώς κατάφεραν να παρμείνουν στην εξουσία την ώρα που δέχονταν πίεση από την αντιπολίτευση για πρόωρες εκλογές.

Βιβλιογραφία

Αντωνίου Δώρα, «Η πρόταση του Τσίπρα για συνταγματική αναθεώρηση», Η Καθημερινή, 25-7-2016,

<http://www.kathimerini.gr/868777/article/epikairothta/politikh/h-protash-tsipra-gia-th-syntagmatikh-anaθewrhsh> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 2017)

Bastuck, N., «Chez les nouveaux lepénistes», Le Point, 12 Μαΐου 2011,

http://www.lepoint.fr/politique/chez-les-nouveaux-lepenistes-12-05-2011-1332482_20.php (πρόσβαση Ιανουάριο 2018)

Blair, T., Schroeder G., «Europe: The Thrid Way/ Die Neue Mitte», Ιούνιος 1998, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf> (πρόσβαση Ιανουάριος 2018)

Bornschieer, S., Unis contre la mondialisation ? Une analyse de la convergence programmatique des partis populistes de droite européens. *Revue internationale de politique compare*, 2005, σελ 415–432.

Caldwell, C., «The future of the European right? Christopher Caldwell interviews France's Marine Le Pen». *The Weekly Standard*, 14 Μαρτίου 2011, σελ. 21-24

Dezé, A., *Le Front National à la conquête du pouvoir ?* Armand Colin, 2012

Doxiadis, A. και Matsaganis, M., *National Populism and Xenophobia in Greece*, Counterpoint, 2012, <http://counterpoint.uk.com/wp->

content/uploads/2013/01/507_CP_RRadical_Greece_web-1.pdf (πρόσβαση Δεκέμβριος 2017)

Flood, *Euroscepticism: A problematic concept*, UACES, 32nd Annual Conference, 2002, σελ 5, <https://www.uaces.org/documents/papers/0201/flood.pdf> (πρόσβαση Σεπτέμβριος 2017)

Independent, «Jean-Marie Le Pen charged over alleged antisemitic remarks», 13 Φεβρουαρίου 2017, <https://www.independent.co.uk/news/world/jean-marie-le-pen-charged-antisemitic-remarks-marine-le-pen-front-national-french-presidential-a7576151.html> (πρόσβαση Φεβρουάριος 2018)

Kopecky, P., Mudde, C. *The two sides of Euroscepticism. Party positions on European Integration in East Central Europe*, European Union Politics, 2002, σελ 297–326

Krastev, I., *The populist moment*, Critique & Humanism, 2007, σελ 57

Krouwel, A., και Abts, K., «Varieties of Euroscepticism and Populist Mobilization: Transforming Attitudes from Mild Euroscepticism to Harsh Eurocynicism», 2007

La Liberation, «Marine Le Pen s'insurge contre l'étiquette «extrême droite» du FN», 2 Οκτωβρίου 2013, http://www.liberation.fr/france/2013/10/02/marine-le-pen-s-insurge-contre-l-etiquette-extreme-droite-du-fn_936353 (πρόσβαση Δεκέμβριος 2017)

LeConte, C. *Understanding Euroscepticism*. Palgrave Macmillan, Hampshire, Σεπτέμβριος 2010, σελ 43-186

L'Express, « Le Pen regrette les caricatures racistes d'un blog FN», 1η Ιανουαρίου 2012, https://www.lexpress.fr/actualite/politique/le-pen-regrette-les-caricatures-racistes-d-un-blog-fn_1077939.html (πρόσβαση Δεκέμβριος 2017)

Le Figaro, «Le FN aurait doublé son nombre d'adhérents depuis 2012», <http://www.lefigaro.fr/politique/le-scan/coulisses/2014/10/31/25006->

20141031ARTFIG00061-le-fn-aurait-double-son-nom-bre-d-adherents-depuis-2012.php?pagination=14, 31 Οκτωβρίου 2014

Le Monde, «34 % des Français « adhèrent aux idées du Front national », 12 Φεβρουαρίου 2014, http://www.lemonde.fr/politique/article/2014/02/12/le-front-national-de-marine-le-pen-confirme-son-enracinement_4364586_823448.html (πρόσβαση Νοέμβριος 2017)

Le Monde, «Marine Le Pen : ‘ La France n’est plus en sécurité ‘», 14 Νοεμβρίου 2015, http://www.lemonde.fr/attaques-a-paris/article/2015/11/14/marine-le-pen-la-france-n-est-plus-en-securite_4810055_4809495.html (πρόσβαση Νοέμβριος 2017)

Le Monde, «La cohabitation selon Marine Le Pen», 2 Σεπτεμβρίου 2014, http://www.lemonde.fr/politique/article/2014/09/02/comment-marine-le-pen-envisage-une-cohabitation_4480259_823448.html (πρόσβαση Νοέμβριος 2017)

Mayer, N., «L’électorat Marine Le Pen 2012: un air de famille», 25 Απριλίου 2012, <https://sites.google.com/a/iepg.fr/trielec/resultats-analyses/enquetes-preelectorales/vague-t1---jour-du-vote-du-1ertour.pdf>, (πρόσβαση Δεκέμβριος 2017)

Mestre, A., «Marine Le Pen prône la ‘tolérance zéro’ contre l’insécurité et accable M. Sarkozy», Le Monde, Politique, σελ 13, 18 Ιουνίου 2011, http://www.lemonde.fr/politique/article/2011/06/17/marine-le-pen-prone-la-tolerance-zero-contre-l-insecurite-et-accable-nicolas-sarkozy_1537405_823448.html (πρόσβαση Δεκέμβριος 2017)

Mudde, C., *The populist Zeitgeist, Government and opposition*, 2004, σελ 541–563.

Mudde, C., *Populist radical right parties in Europe*, Νέα Υόρκη: Cambridge, 2007/2009

Mudde, C., *SYRIZA: The failure of the Populist Promise*, Palgrave Macmillan, 2017

Mudde, C., και Kaltwasser, C. R., *Λαϊκισμός: Μια συνοπτική εισαγωγή*, Αθήνα: Επίκεντρο, 2017, σελ 15-39, 83-149

Ovenden, K., *ΣΥΡΙΖΑ: Μέσα στον λαβύρινθο*, Αθήνα: Brainfood, 2016, σελ 50-92, 156-246

Pappas, T, Aslanidis, P., «Greek populism—A political drama in five acts», 2015,
https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/46618087/_Pappas__Takis_S.___Aslanidis__Paris___2015_Greek_Populism_-_A_Political_Drama_in_Five_Acts.pdf? (πρόσβαση Σεπτέμβριος 2017)

Pauwels, T., «Measuring Populism: A Quantitative Text Analysis of Party Literature in Belgium», *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 2011, σελ 97-119

Shields, J., *Marine Le Pen and the 'New' FN: A Change of Style or of Substance?*, *Parliamentary Affairs*, 2013, σελ 179-196

Smith, J. M., *Does crime pay? Issue ownership, political opportunity, and the populist right in Western Europe*. *Comparative Political Studies*, 2010, σελ 1471–1498

Taggart, P., «A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems», *European Journal of Political Research*, 1998, σελ 363–388.

Taggart, P. και Szczerbiak, A., «Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe», *European Journal of Political Research*, 2004, σελ 1–27.

Taggart, P., και Szczerbiak, A., *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, Oxford: Oxford University Press, 2008

Stanley, B., και Peter U., *The 'thin ideology' of populism in Central and Eastern, Europe: theory and preliminary mapping*, 2008

Thetoc, «Ο Τσίπρας 'νουθετεί' το ΣΤΕ για τις άδειες των καναλιών», 11 Σεπτεμβρίου 2016, <http://www.thetoc.gr/politiki/article/o-tsipras-nouthetei-to-ste-gia-tis-adeies-twn-kanaliwn> (πρόσβαση Νοέμβριος 2017)

Weyland, K., Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics', *Comparative Politics*, 2001, σελ 1-22.

Γενική βιβλιογραφία

Arzheimer, K., *Electoral sociology: Who votes for the extreme right and why – And when? In: B. Uwe and P. Moreau (eds.) The Extreme Right in Europe. Current Trends and Perspectives*. Göttingen, Γερμανία: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012

Aslanidis, P, Kaltwasser, C, R., «Dealing with populists in government: the SYRIZA-ANEL coalition in Greece», 2016,
https://www.researchgate.net/profile/Paris_Aslanidis/publication/297721292_Dealing_with_populists_in_government_the_SYRIZA-ANEL_coalition_in_Greece/links/5770fe2408ae842225abfd4e.pdf

Ιωακειμίδης, Π. Κ., *Κρίση. Ευρώπη και αριστερά. Η φυσική και η επίλυση της κρίσης, ο ΣΥΡΙΖΑ στην Ευρώπη, Ευρωπαϊκή αριστερά και Σοσιαλδημοκρατία*, Αθήνα: Παπαζήση, 2016

Κοντογιώργης, Γ., η συριζαία αριστερά ως η νέα δεξιά. Το συντηρητικό ιδιώνυμο της αριστεράς, Αθήνα: Πατάκη, 2012

Mudde, C., «Syriza;s Second Year in Power: From being isolated to being ignored», *Huffington Post*, 30 Ιανουαρίου, 2017,
https://www.huffingtonpost.com/entry/syrizas-second-year-in-power-from-being-isolated_us_588ff17fe4b04c35d58351d5 (πρόσβαση Σεπτέμβριος 2017)

Mudde, C., Kaltwasser,R., «Populism», In *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, επιμ. Michael Freeden, Lyman Tower Sargent, και Marc Stears,Οξφόρνη: Oxford University Press, 2013, σελ 493–512.

Pappas, T., «Populist Hegemony», *Open Democracy*, 2015

Sheehan H., «The Syriza wave, Surging and crashing with the Greek left», Νέα Υόρκη: Monthly review press, 2016

Taggart, P., *Populism*, Μπάκιγχαμ: Open University Press, 2000

Taggart, P., *Populism and the Pathology of Representative Politics, Democracies and the Populist Challenge*, Νέα Υόρκη: Palgrave, 2002, σελ 62–80.

Taggart, P, Szczerbiak, A., *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*. Τουρίν: Research Joint Workshops, 2002

Ομιλίες, δηλώσεις

Ομιλία Τσίπρα Α στις 5 Οκτωβρίου 2015,
<https://primeminister.gr/2015/10/05/14130> (πρόσβαση Ιανουάριος 2018)

Δήλωση Τσίπρα Α. στη Σύνοδο Κορυφής στις Βρυξέλλες, στις 12 Φεβρουαρίου, 2015, <https://primeminister.gr/2015/02/12/13341> (πρόσβαση Ιανουάριος 2018)

Δήλωση Παππά Ν. για την απόδοση του ΣΤΕ, στις 27 Οκτωβρίου, 2016
<http://mindigital.gr/index.php/statements/176> (πρόσβαση Ιανουάριος 2018)

Le Pen Marine (2012). Mon projet. Pour la France et les Français.
http://www.frontnational.com/pdf/projet_mlp2012.pdf (πρόσβαση Ιανουάριος 2018)

Le Pen Jean-Marie (2007). Le programme de Jean-Marie Le Pen
<http://tempsreel.nouvelobs.com/politique/elections-2007/20070224.OBS4060/le-programme-de-jean-marie-le-pen.html> ----
πλήρες κείμενο στο <https://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf>
(πρόσβαση Ιανουάριος 2018)